

SAŽECI / SUMMARIES

Ivica Musa
Katolički bogoslovni fakultet (Zagreb)

TRIDENTSKI SABOR – KONCIL MEĐU KONCILIMA?

Sažetak

Tridentiski koncil – u mnogočemu sličan ranijim koncilima – oštro se razlikuje od njih po društvenom i kulturnom kontekstu u kojem se odvijao te po svojim učincima. Epoha koja prethodi Tridentinumu – složena po dubini krize i društvenoj složenosti i umreženosti zainteresiranih slojeva društva – mobilizira kao nikada do tada sve slojeve Crkve, koja će u drami krize postati definator i neposredni oblikovatelj kulture i senzibiliteta življenja te prakticiranja vjere kao primarne općedruštvene zadaće.

Nemoguće je dati konačnu prosudbu Koncila. Daleko su nadmašeni učinci dotadašnjih koncila: na mjesto pojedinačnih definicija dolazi sveobuhvatnost katoličke sinteze, umjesto reformatorskog inzistiranja na sloganu koji mobilizira, Tridentinum daje teološku sadržajnost, promišljeni i iskoristivi za nadgradnju bilo koje praktične teologije, ali i dovoljno fleksibilnu za primjenu u različitim kulturama.

Definitivno situiran u povijesti novovjekovlja kao prijeloman događaj, Tridentinum ne određuju samo neposredni učinci, već i njegova baština živa i u životu suvremenog svijeta.

Ključne riječi: Tridentiski koncil, katolička reforma, moderni katolicizam, papinstvo, reformacija, socijalno discipliniranje, konfesionalizacija, crkveni sabori

Koncili u tradiciji Crkve – prijelomne točke povijesnog *communio*

Koncile u povijesti kršćanske Crkve relativno je lako definirati.¹ Ipak, u svojoj su pojavnosti koncili nepredvidljivi događaji, nastaju iz eklezijalno-dogmatske potrebe za formuliranjem normativa vjere i općeg refleksa Crkve da u zajedništvu razmatra jasnoću pojedinog sadržaja vjere. Neredovitost koncila uvjetuje pri

---

1 Usp. »Council«, *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, Oxford University Press, 2005; Joseph Wilhelm, »General Councils«, *Catholic Encyclopedia*, <http://newadvent.org/cathen/04423f.htm>, vol. 4, New York (7. 6. 2013); Timothy Francis Murphy, *Religious Bodies*, 1936, vol. 2, pt 1 (U.S. Government Printing Office, 1941), p. 1549; Gerd Tellenbach, *The church in western Europe from the tenth to the early twelfth century*, Cambridge 1993, 36; Gerald O'Collins, *Living Vatican II*, Paulist Press, 2002, 40.

Summary

Ivica Musa

Catholic Faculty of Theology (Zagreb)

THE COUNCIL OF TRENT – COUNCIL AMONG COUNCILS?

The Council of Trent differs considerably from the previous Church Councils with regard to its social and cultural context of the performance and effects. The era preceding the Tridentinum – complex considering the depth of the crisis and social intricacy – mobilized, like never before, all levels of the Church. In the crisis, it became the one to define and directly shape culture and sensibility of life as well as the practice of faith as a primary societal task. It is impossible to give the final judgement of the Council. However, it far exceeds the effects of the previous Councils: instead of individual definitions there is now comprehensiveness of the Catholic synthesis, instead of reformation slogans and attractive mottos which can mobilize, the Tridentinum gives theological substantiality, well-thought-out and usable for the upgrades of any practical theology but also flexible enough to apply in different cultures. Definitely situated in the history of the modern age as a ground-breaking event, the Tridentinum is not only determined by its immediate effects, but also by its heritage which is multiple and still lives in the modern world.

Keywords: Council of Trent, Catholic reform, modern Catholicism, Papacy, Reformation, social-disciplining, Confessionalization, Church Councils

Ante Crnčević
Katolički bogoslovni fakultet (Zagreb)

CONCILIUM TRIDENTINUM I LITURGIJSKA REFORMA. PRIJEKONCILSKA LITURGIJSKA NASTOJANJA I RECEPCIJA POSLIJEKONCILSKE OBNOVE

Sažetak

Poslijetridentska obnova na području liturgije redovito se naziva »restauracijskom«, obnovom koja je svjesno ustuknula pred radikalnijim rezovima u obredno tkivo i u teološku misao o kršćanskoj liturgiji, tražeći sigurnost u obrednoj tradiciji koja je već bila oblikovana i potvrđena višestoljetnim iskustvom Crkve. Premda se Tridentski koncil s pravom smatra prekretnicom koja je dala smjer životu Crkve u sveukupnosti kršćanskoga bivanja i prisutnosti u svijetu, liturgijskom je životu dan smjer koji se ne može s punim pravom nazvati obnoviteljskim, a ponajmanje novim. Koncil se, iz razumljivih razloga i strahova, nije zanosio privlačnošću novoga, nego je htio otkriti i potvrditi vrijednost staroga. Restauracijski pristup »obnovi« zatvorio je vrata snažnim obnoviteljskim zahvatima u liturgiji koji su već bili zaživjeli u desetljećima prije Koncila i koji su se vodili mišlju o liturgiji u većoj mjeri otvorenoj zajednici vjernika.

Ključne riječi: Tridentski koncil, restauracijska obnova liturgije

U nizu velikih liturgijskih obnova koje su obilježile pojedina kulturna i prijelomna razdoblja u povijesti Crkve svakako je i liturgijska obnova koja se povezuje s Tridentskim koncilom i desetljećima nakon njega. Unatoč uvriježenomu govoru o »tridentskoj liturgiji« kao pojmu koji bi izricao vlastitosti liturgijskoga života od Tridentskoga do Drugoga vatikanskoga koncila, valja istaknuti da, govoreći preciznije, ne postoji stvarnost koju bismo s punim pravom mogli nazvati pojmom *tridentska liturgija*. Taj se izraz, naime, počeo javljati tek nakon Drugoga vatikanskoga koncila, i to ponajprije zbog razlikovanja, a katkada i suprotstavljanja, novoobnovljene liturgije od one prethodne kojoj je tada, bez kritičkoga promiš-

Summary

Ante Crnčević

Catholic Faculty of Theology (Zagreb)

CONCILIUM TRIDENTINUM AND LITURGICAL REFORM: PRE-COUNCIL
LITURGICAL ENDEAVOURS AND THE RECEPTION OF THE POST-
CONCILIAR RENEWAL

Post-Tridentine renewal in the area of liturgy is regularly called »restorational«, this renewal that consciously withdrew from the more radical interventions into the ceremonies and theological thought about Christian liturgy. It sought safety in the ritualistic tradition that had already been formed and confirmed by the several centuries old Church experience. Even though the Council of Trent is rightfully considered a turning point that gave direction to the life of the Church and to the entirety of Christian existence and presence in the world, the liturgical life was given a direction that cannot rightfully be called restorational, and least of all new. The Council, due to understandable reasons and fears, did not get carried away with the attraction of the new, but rather tried to discover and confirm the value of the old. Restorational approach to the »renewal« closed the door to strong liturgical-restorational interventions which had already taken root in the decades before the Council and which were led by the idea of liturgy as to a greater extent open community of believers.

Keywords: Council of Trent, Restorational Reform of Liturgy

Nataša Štefanec
Filozofski fakultet (Zagreb)

VJERSKA POLITIKA U HABSBUURŠKIM ZEMLJAMA U SREDNJOJ EUROPI (OD 20-IH GODINA 16. ST. DO 30-IH GODINA 17. ST.)

Sažetak

U preglednom radu autorica je analizirala vjerske promjene i političko nadmetanje u habsburškim zemljama u srednjoj Europi, od početnog širenja reformskih ideja do kraja jake protureformacijske faze pod vodstvom cara Ferdinanda II. Prvo, prezentirala je niz modela političkog otpora uglavnom protestantskih staleža u regiji te njihovih nastojanja da poboljšaju politički utjecaj u odnosu na vladara. Drugo, opisala je kompleksne strategije Habsburgovaca (kao katoličkih vladara) za održanje moći i utjecaja u svojim brojnim zemljama – s različitim političkim i vjerskim uređenjima – u vrijeme kad je jedan od političkih prioriteta svih uključenih frakcija bilo uspostavljanje skupog protuosmanskog obrambenog sustava na ugarskom, hrvatskom i slavonskom tlu. Treće, prezentirala je konsekvencije navedenih procesa na hrvatsko-slavonske staleže.

Ključne riječi: Habsburgovci, hrvatsko-slavonski staleži, austrijski staleži, ugarski staleži, reformacija, katolička obnova

Habsburgovci su već u srednjem vijeku postali jedna od najvećih europskih kraljevskih kuća, a od 1520-ih zavladao su i brojnim zemljama u srednjoj i istočnoj Europi, suočivši se s novom lepezom strateških izazova. Valjalo je legitimirati i izboriti kraljevsku vlast u srazu s Ivanom Zapoljom (Szapolyai János) na ugarskom, hrvatskom i slavonskom prostoru. Trebalo je urediti i konsolidirati sustav obrane od Osmanlija koji su još od 15. stoljeća pustošili habsburške nasljedne zemlje, posebice Kranjsku i Štajersku, a sada, u 16. stoljeću, i novostječena kraljevstva poput Ugarskog, Hrvatskog i Slavonskog. Nadalje, za održanje brojnih zemalja na okupu i konsolidiranje europske političke pozicije nisu bile dovoljne srednjovjekovne upravne i dvorske strukture. Bilo je nužno započeti reformu uprave, pa je uskoro kreirana mreža novih institucija, s preciznijim ovlastima. Uz sve nave-

Summary

Nataša Štefanec

Faculty of Humanities and Social Sciences (Zagreb)

RELIGIOUS POLITICS IN THE HABSBURG LANDS IN CENTRAL EUROPE
(FROM 1520 TILL 1630)

In this overview the authoress analyzes religious transformation and political struggle in the Habsburg lands in Central Europe, from the initial spread of the Reformation ideas until the end of the strong Counter-Reformation phase under the emperor Ferdinand II. First, it presents a number of models of political resistance of the mostly Protestant estates in the area, and patterns of their struggle for the improvement of political status with regard to the ruler. Second, it describes Habsburg's complex Catholic strategies for the maintenance of power and influence in a number of lands with various political and religious conditions. This occurred in a period when one of the political priorities was the establishment of an expensive military defence system against the Ottomans, on Hungarian and Croatian-Slavonian territories. Third, it presents the consequences of the above processes on the Croatian-Slavonian estates.

Keywords: Habsburgs, Croatian-Slavonian estates, Austrian estates, Hungarian estates, Reformation, Catholic Renewal

Ivan Karlić
Katolički bogoslovni fakultet (Zagreb)

HRVATI I TEOLOGIJA NAKON TRIDENTSKOG SABORA (1545–1563)

Sažetak

Autor daje pregled hrvatske teologije u posttridentском razdoblju katoličke obnove, i to unutar okvira pet teoloških grana i područja: prevođenja i priređivanja liturgijskih knjiga i katekizama, teologije pomirenja kršćanskog Zapada i Istoka te njoj srodne teologije kršćanskog jedinstva i dijaloga, mariologije te eshatologije. U radu su navedena najznačajnija djela i misaona polazišta naših teologa, koja upućuju na bogatstvo i raznorodnost hrvatske teološke misli u 17. stoljeću. Predstavnicima hrvatske teologije posttridentского doba u svojim djelima pokazuju bogato teološko znanje. Njihovi su tekstovi ujedno i razumljivi jer im je cilj bio doprijeti do što šireg sloja ljudi. Stoga ne čudi što su se teolozi tada zauzimali za pismenost i čitanje te za pravednije društveno-političke odnose, što ih na neki način čini pretečama crkvenoga socijalnog nauka.

Ključne riječi: posttridentска teologija, Hrvatska, 17. stoljeće

Uvod

Dosadašnja teološka istraživanja hrvatske teologije i hrvatskih teologa, sa žaljenjem moramo priznati, nisu dala solidan i sveobuhvatan pogled na (neposredno) posttridentско razdoblje katoličke obnove u Hrvatskoj. Doduše, istraživanja i objavljivanja rezultata kvantitativno nisu oskudna, ali gotovo sve se svelo na ono fragmentarno i parcijalno, bez sveobuhvatnog prikaza toga po mnogočemu bogatoga i izuzetno zanimljivoga teološkog razdoblja. Iznimka je prilog Ivana Goluba »Hrvatski teolozi XVII. stoljeća«. ¹ Stoga kasniji hrvatski teolozi, sve do danas,

---

1 Usp. Ivan Golub, »Hrvatski teolozi XVII. stoljeća«, *Bogoslovska smotra* 74 (2003a): 4, 729–776. Taj rad objavljen je i kao: Ivan Golub, »Teologija u XVII. st.«, u: *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost*, sv. 3: *Barok i prosvjetiteljstvo (XVII-XVIII. stoljeće)*, Zagreb: HAZU i Školska knjiga, 2003b, 341–364.

Naši teolozi, kako smo mogli primijetiti, nerijetko se nastoje posvetiti i obraditi više nego jednu teološku disciplinu, prenoseći na taj način temeljne istine vjere i moralno poučavajući narod. Pritom je zanimljivo pratiti povezanost i isprepletanje teologije i homiletike odnosno propovjedništva, koje je tada bilo veoma živopisno, kada se uz pomoć navještaja nastojala učvrstiti vjera ne bi li se, idući mu ususret, u čovjeku pobudio odgovor na Božju riječ.

Summary

Ivan Karlić

Catholic Faculty of Theology (Zagreb)

CROATIANS AND THEOLOGY AFTER THE COUNCIL OF TRENT
(1545–1563)

The author offers an overview of Croatian theology in the post-Tridentine period of the Catholic renewal, and within the framework of five theological branches and areas: translation and editing of liturgical books and catechisms, theology of reconciliation of the Catholic West and East and to its related theology of Christian unity and dialogue, Mariology and eschatology. The article lists the most relevant texts and origins of thought of Croatian theologians which point to the wealth and diversity of Croatian theological thought in the 17th century. In these texts the representatives of Croatian theology of the post-Tridentine period demonstrate rich theological knowledge. Their texts are at the same time understandable because their goal was to reach a broad audience. Therefore it does not surprise that the theologians at the time advocated literacy and reading, and more just socio-political relations, which in some way makes them the forerunners of the Church's social teaching.

Keywords: Post-Tridentine theology, Croatia, 17th century

Ivana Jukić
Hrvatski studiji (Zagreb)

VJERSKA POLITIKA PLEMSTVA U HRVATSKOM SABORU OD 1604. DO 1687. GODINE*

Sažetak

Vjerska politika u Hrvatskom saboru između 1604. i 1687. godine uvelike je povezana s definiranjem pravnog i političkog statusa različitih obnašatelja vlasti u Hrvatskom Kraljevstvu: plemstva, Crkve i države. Političko i društveno umrežavanje lokalne crkvene elite i visokopozicioniranih članova Hrvatskog sabora ključno je za razumijevanje činjenice da je katolička vjeroispovijest bila temelj kraljevske političke i društvene obnove u 17. stoljeću. Trenutak kad su kralj i Sabor definirali rimski katolicizam kao municipalno pravo 1687. godine označio je trajan, ali upitan politički kompromis između središnjih i lokalnih vlasti.

Ključne riječi: vjerska politika, plemstvo, Hrvatski sabor, 17. stoljeće

Crkva, Monarhija, Kraljevstvo

Osvrćući se na proces protureformacije u habsburškim zemljama nakon 1550-ih, Robert J. W. Evans je zapisao: »... uzdižući se pobjednički nakon Tridentuskoga koncila, papinstvo se žurilo pojačati svoju bazu na području srednje Europe. (...) Canisius, Kurija i Madrid planirali su samo jedno: potpuno ponovno preuzimanje.«¹ Iako je 1648. godina dokaz da u tome nisu uspjeli, Habsburška

---

Rad je duža verzija predavanja održanoga pod naslovom: »Članak 5:1608: Monarhija, Kraljevstvo, Trident ili?«. Predavanje je imalo za cilj upozoriti na činjenicu da se u hrvatskoj historiografiji i povijesno-pravnim djelima zak. čl. 5:1604. navodi kao vjersko municipalno pravo, što je netočno. Namjera izlaganja – kao i ovoga rada – bila je upozoriti na tu, vjerujem nenamjernu pogrešku i utvrditi koji zakonski članak jest nazvan vjerskim municipalnim pravom hrvatskoga plemstva. Vidi bilj. 12 ovoga rada.

1 Robert J. W. Evans, *The Making of the Habsburg Monarchy 1550-1700*, Oxford: Clarendon Press, 1979, 41.

Summary

Ivana Jukić

Centre for Croatian Studies (Zagreb)

RELIGIOUS POLITICS OF NOBILITY WITHIN THE CROATIAN DIET
FROM 1604 TO 1687

The religious politics within the Croatian Diet – Sabor – between 1604 and 1687 was strongly connected to defying the legal and political status of various power holders within the Croatian Kingdom: the nobility, Church and State. The political and social networks between the local church elite and Sabor's high-positioned members were essential for the acceptance of the Catholic confession as the basis for the kingdom's political and social renewal during the 17th century. The moment when Sabor and king defined Roman Catholicism as a municipal right in 1687, was a moment that symbolized an always durable but highly questionable political compromise between central and local authorities.

Keywords: religious politics, Croatian nobility, Croatian Diet, 17th century

Zlatko Kudelić
Hrvatski institut za povijest (Zagreb)

KONFESIONALIZACIJA I CRKVENA UNIJA U HRVATSKO-SLAVONSKOM KRALJEVSTVU NA PRIMJERU VOJNE KRAJINE

Sažetak

Rad se bavi problemom unije pravoslavnih krajišnika Hrvatsko-slavonske vojne krajine s Katoličkom crkvom u kontekstu teorije katoličke konfesionalizacije. Utjecaj crkvenih i religijskih promjena u posttridentском razdoblju na proces ujedinjenja pravoslavnih kršćana Vojne krajine s Katoličkom crkvom razmatra se kroz prizmu međusobnih odnosa Bečkog dvora i Rimske kurije u 17. i 18. stoljeću. U skladu s time analiziraju se položaj Katoličke crkve na krajiškom području, vjerska politika habsburških vlasti, kao i reakcije hrvatskih staleža i krajiških vojnih struktura na ideju unije pravoslavnih krajišnika s Katoličkom crkvom. Usporedbom dobivenih zaključaka s postojećim tezama u historiografiji ustvrdit će se njihova utemeljenost, naglasiti posebnosti procesa katoličke konfesionalizacije na području jugoistočne Europe u usporedbi sa širim srednjoeuropskim prostorom i pokazati smjer budućih istraživanja.

Ključne riječi: konfesionalizacija, crkvena unija, pravoslavlje, Habsburška Monarhija, Vojna krajina, Zagrebačka biskupija, Pečka patrijaršija, Vlasi

Povezanost procesa konfesionalizacije¹ i crkvene unije pravoslavnih kršćana u Hrvatsko-Slavonskom Kraljevstvu s Katoličkom crkvom (ili politike unijačenja,

---

1 O definiciji ovog pojma, historiografskim kontroverzama i suprotstavljenim mišljenjima vidi opširnije: Joachim Bahlcke i Arno Strohmeier (ur.), *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa: Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1999; Paolo Prodi, »Das Konzil von Trient in Bezug auf Politik und Recht der Neuzeit. Eine Einleitung«, u: Paolo Prodi i Wolfgang Reinhard, *Das Konzil von Trient und die Moderne*, Berlin: Duncker und Humblot, 2001, 7–22; Wolfgang Reinhard, »Das Konzil von Trient und die Modernisierung der Kirche. Einführung«, u: Prodi 2001, 23–42;

Summary

Zlatko Kudelić

Croatian Institute of History (Zagreb)

CONFESIONALIZATION AND THE CHURCH UNION IN CROATIAN-SLAVONIC KINGDOM ON THE EXAMPLE OF THE MILITARY FRONTIER

In this paper the author analyzes the interpretative possibilities of the confessionalization paradigm on the case history of uniatic diocese of Marča (Svidnica/Platea) and religious politics of the Vienna Court in the Croatian and Slavonian Military Border during the 17th and 18th centuries. The author emphasizes that the history of these uniatic diocese and religious politics of Vienna court with regard to the ecclesiastical union in Croatian and Slavonian Military Border confirm the thesis of the German historian Wolfgang Reinhard who claimed that the success of the confessionalization process in Eastern Europe depended on the political support of secular authorities and their political interests. Also, the author mentions that recent archival research reveals that the theories of free Jesuit activity in the Military Border, as well as the theories of the Habsburg Monarchy as an intolerant state in which Jesuits crucially influenced the politics towards Orthodox population in the Military Border, are erroneous stereotypes created in the 19th century because of a lack of appropriate archival material. The author concludes that the very modest success of ecclesiastical union in the Military Border was a result of religious policy of the Vienna Court which rejected proposals of Catholic Bishops to enforce a union and which, from the beginning of the 18th century, relied more on the Orthodox Church hierarchy established in 1695.

Keywords: confessionalization, ecclesiastical union, orthodoxy, Habsburg Monarchy, Croatian and Slavonian Military Border, diocese of Zagreb, patriarchate of Pec, Vlach

Daniel Patafta
Slavko Slišković
Katolički bogoslovni fakultet (Zagreb)

DIJECEZANSKE SINODE – PRIMJER PROVOĐENJA POSTTRIDENTSKE OBNOVE

Sažetak

Sabori i dijecezanske sinode obilježili su povijest Crkve. Na njima su se definirale i proglašavale vjerske istine, osvijetljavao i razrješavao pravni nauk, otklanjale vjerske sumnje i nesporazumi, osuđivale zablude i krivovjerja te sprečavali raskoli. Na saborima i sinodama donosili su se i proglašavali brojni dekreti i zakoni kojima je uređivana disciplina klera i puka. Nakon Tridentskog sabora na prostoru hrvatskih zemalja održan je izrazito velik broj sinoda u gotovo svim biskupijama, a u mnogima i više njih unutar nekoliko stoljeća. Zaključci sinoda daju jasan uvid u način provođenja koncilskih odluka. Doktrinarna pitanja, u Tridentu jasno definirana, na sinodalnim su raspravama zauzimala manje prostora od disciplinskih jer je za uređenje vjerskog i liturgijskog života bilo nužno odstraniti mnoge zloporabe do kojih je dolazilo u pojedinim biskupijama u navedenom razdoblju.

Ključne riječi: dijecezanske sinode, hrvatske zemlje, crkvena doktrina

Opći pregled sinoda u prvih pedeset godina nakon Tridentskog sabora

Od razdoblja ranog kršćanstva crkveni sabori i dijecezanske sinode bili su višestruko korisni za Crkvu. Na njima su se definirale i proglašavale vjerske istine, osvijetljavao je i razrješavao pravni nauk, otklanjane vjerske sumnje i nesporazumi, osuđivane zablude i krivovjerja te sprečavani raskoli. Također su se donosili i proglašavali mnogobrojni dekreti i zakoni kojima je uređivana disciplina klera i puka. Ta zakonodavna aktivnost bila je izrazito važna za očuvanje jedinstva, obranu i osiguranje unutarnjeg i vanjskog mira u Crkvi, za usklađivanje i pospješivanje vanjskog djelovanja te za uređenje čudorednog života svih članova Crkve.¹

---

¹ Usp. Velimir Blažević, *Crkveni partikularni sabori i dijecezanske sinode na području Hrvatske i drugih južnoslavenskih zemalja*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2012, 37.

Summary

Daniel Patafta

Slavko Slišković

Catholic Faculty of Theology (Zagreb)

DIOCESAN SYNODS – AN EXAMPLE OF IMPLEMENTATION
OF THE POST-TRIDENTINE RENEWAL

The Diets and diocesan synods marked the history of the Church. They defined and stipulated religious truths, elaborated on and resolved legal teachings, removed religious doubts and misunderstandings, condemned misconceptions and heresies and prevented schisms. The Diets and synods proclaimed numerous decrees and laws which regulated the discipline of the clergy and laity. After the Council of Trent, a large number of synods was held in Croatian lands, one almost in every bishopric, and many bishoprics had several within a few centuries. The synodal conclusions offer clear insight into the manner of implementation of Council stipulations. Doctrinal issues, clearly defined in Trent, took up less time at synodal discussions than the disciplinary ones because the regulation of religious and liturgical life required the suppression of numerous frauds that occurred in certain bishoprics in the given period.

Keywords: Diocesan synods, Croatian lands, Church doctrine

Iva Mandušić

Leksikografski zavod »Miroslav Krleža« (Zagreb)

*PATER PATRIAE ET PAUPERUM –
JURAJ DRAŠKOVIĆ I OBLIKOVANJE NOVIH
CRKVENIH, OBRAZOVNIH I KULTURNIH
PRILIKA U HRVATSKIM ZEMLJAMA
NAKON TRIDENTSKOGA KONCILIA*

Sažetak

Jedno od najistaknutijih mjesta u hrvatskoj povijesti druge polovice 16. st. zauzima Juraj Drašković, pečuški i zagrebački biskup, potom i hrvatski ban, kaločki nadbiskup, đurški biskup i kraljevski kancelar, namjesnik za Ugarsku, a naposljetku i kardinal. Svojim sudjelovanjem na trećem zasjedanju Tridentskoga sabora, gdje je boravio kao izaslanik kralja Ferdinanda i orator pro regno Hungariae, stekao je, prema jednoglasnom mišljenju dosadašnje historiografije, iznimne zasluge za katolicizam i cjelovitu reformu Crkve. U radu će se analizirati njegovo djelovanje na Saboru i nakon njega, a u fokusu će biti njegova djelatnost nakon povratka u Zagrebačku biskupiju u kontekstu provedbe saborskih zaključaka, pa i onih koje isprva sam nije zastupao. Kako je u isto vrijeme bio i biskup i hrvatski ban, dakle vodeća osoba u crkvenoj i habsburškoj službi, u njegovoj su se osobi prelomila šira pitanja vjerskog sukoba i vjerske obnove ne samo na hrvatskom nego i na širem regionalnom i europskom prostoru.

Ključne riječi: Juraj Drašković, Trident, konfesionalizacija, Zagrebačka biskupija, katolička obnova

Uvod

Juraj Drašković (1525–1587) imao je važnu ulogu u sveobuhvatnoj reformi Katoličke crkve u drugoj polovini 16. st. i u kreiranju novih obrazovnih, kulturnih i političkih prilika u hrvatskome društvu u ranome novom vijeku. Kao izaslanik Ferdinanda I. i kao zastupnik Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva sudjelovao je 1562–1563. na trećem zasjedanju Tridentskoga koncila, a potom nje-

Summary

Iva Mandušić

Miroslav Krleža Lexicographical Institute (Zagreb)

PATER PATRIAE ET PAUPERUM – JURAJ DRAŠKOVIĆ AND NEW
ECCLESIASTICAL, EDUCATIONAL AND CULTURAL CIRCUMSTANCES
IN THE CROATIAN LANDS AFTER THE COUNCIL OF TRENT

The author analyzes activities of Juraj Drašković (1525–1587) and his role in the creation of new ecclesiastical, educational and cultural opportunities in the Croatian lands after the Council of Trent. As an envoy of Ferdinand I and as a representative of the Hungarian-Croatian Kingdom, Juraj Drašković took part in the third session of the Council of Trent in the period of 1562–63. As a newly appointed bishop, he applied the Trent provisions in the Zagreb bishopric in the period of 1563–78. Taking into account that he served as the Croatian Ban during the same period (1567–74), the two highest services in the Croatian-Slavonian kingdom, the ecclesiastical and the civil one, merged in his person. The author, therefore, by applying the theory confessionalization, confirms the connection between the parallel process of formation and homogenization of the religious community, religious and social discipline and the creation of institutions as a prerequisite for modernization. Drašković, while he was the Head of the Zagreb Diocese, seriously undertook the application of the Trent decision and initiated a systematic religious renewal of this area. He convened three Synods of Bishops (in 1566, 1570 and 1574), in 1576 he founded the seminary in Zagreb, he undertook more restrictive measures against Protestants, and he gathered educated people by encouraging them to write and print catechisms, books of sermons, prayer, the lectionary and historical works, which inspired the creation of the Zagreb cultural circle. Drašković's post-Tridentine activities were extremely successful and they included the adoption of new laws, adoption of new rules of behaviour within the community, implementation of new standards through the newly opened schools and above all creation of a new spiritual climate, which created favourable conditions for the testimony of the Catholic faith. Having laid a solid base for the Catholic renewal of the Zagreb Diocese, Drašković enabled his successors to continue this process in the 17th century.

Keywords: Juraj Drašković, Trent, confessionalization, Zagreb Diocese, Catholic renewal, Early Modern Period

Marko Jerković
Hrvatski studiji (Zagreb)

POSTTRIDENTSKA OBNOVA I ZAGREBAČKI KAPTOL U PRVOJ POLOVICI 17. STOLJEĆA

Sažetak

Prema reformnome programu zacrtanom na Tridentnome saboru provedba je katoličke obnove na dijecezanskoj razini osim biskupima bila povjerena i kaptolima. Tako je i Zagrebački kaptol postao jedan od ključnih reformskih centara u poslijetridentnom periodu. U prvoj polovici 17. st. katedralni kanonici uspješno su realizirali institucionalnu suradnju s Rimskom kurijom. Istovremeno su se, unatoč koncilskim dekretima, nastavljali baviti državnim poslovima. Zahvaljujući javnoj djelatnosti biskupa Benedikta Vinkovića, katedralni su prepošti 1625. godine dobili kraljevsku povlasticu koja im je osigurala stalno mjesto u Ugarsko-hrvatskom saboru. Tako je Zagrebački kaptol dobio poseban položaj korporativnog magnata. Osim toga habsburški kraljevi imali su pravo dodjeljivanja službe katedralnog prepošta, što je Kaptol još više približilo vladaru i svjetovnoj politici. Valja ukazati i na još nekoliko trendova koji su ukazivali na institucionalno jačanje Zagrebačkog kaptola kao što je činjenica da je služio kao rezidencija i izvor prebenda klericima koji su stekli biskupske časti u krajevima pod osmanskom vlašću. Kanonici su također unapređivali školski sustav i osnovali sjemenište za hrvatske pitomce u Beču. Ignorirajući odluke Tridentnoga koncila i sinoda Ugarske crkve u Trnavi, Zagrebački je kaptol nastojao izgraditi imidž jakoga središta koje može djelovati neovisno o drugim crkvenim centrima, o čemu svjedoči odbacivanje reforme unutarnje organizacije kaptola i zadržavanje zasebnoga liturgijskog obreda.

Ključne riječi: posttridentna obnova, zagrebačka katedrala, Zagrebačka biskupija, prva polovica 17. stoljeća, Rimski kurija, kralj, patronatsko pravo, prebenda, Benedikt Vinković, Ugarska crkva

Prema reformnome programu zacrtanom na Tridentnome saboru provedba je katoličke obnove na dijecezanskoj razini osim biskupima bila povjerena i kaptolima. Kako bi njihovi članovi uistinu postali stabilna okosnica posttridentne obnove, već je sam Tridentni sabor nastojao definirati smjernice reforme kaptolskih korporacija: on regulira disciplinu svećenstva, dokida neprimjerene prakse

Summary

Marko Jerković
Centre for Croatian Studies (Zagreb)

POST-TRIDENTINE RENEWAL AND THE ZAGREB CHAPTER
IN THE FIRST HALF OF THE 17TH CENTURY

In local bishoprics the enforcement of reforms promoted by the Council of Trent was entrusted to bishops and cathedral chapters. Thus the Chapter of Zagreb also became one of the reforming centres in the post-Tridentine era. In the first half of the 17th century cathedral canons were successful in improving an institutional cooperation with the Roman Curia. At the same time, regardless of the Council's decrees, cathedral canons continued to involve themselves in state affairs. Due to public activities of Benedict Vinković, cathedral provosts even obtained a privilege from the King in 1625 to have a permanent position in a Diet. In this way, the cathedral Chapter of Zagreb acquired the special status of a corporative magnate. Furthermore, the Habsburg kings had a right to collate cathedral provosts, which made the Chapter even more connected to Monarch and enrolled in politics. Several other trends indicate the institutional strengthening of the Zagreb Chapter. First of all, the Chapter was securing the place of residence and the prebends for bishops appointed in dioceses under the Ottoman rule. Canons were also improving the schooling system and founded a seminary for Croatian pupils in Wien. The image of a strong institution which could act independently of other ecclesiastical centres was confirmed when Zagreb canons ignored the decrees of both the Council of Trent and synods of the Hungarian Church in Trnava regarding the reform of the Chapter's internal structure and liturgy rite.

Keywords: post-Tridentine renewal, Zagreb Chapter, Zagreb bishopric, first half of the 17th century, Roman Curia, King, right of patronage, prebends, Benedict Vinković, Hungarian Church

Jadranka Neralić
Hrvatski institut za povijest (Zagreb)

APOSTOLSKE VIZITACIJE U FONDU *CONGREGAZIONE VESCOVI E REGOLARI* VATIKANSKOGA TAJNOG ARHIVA

Sažetak

Prema odlukama sabora u Trentu i na najvišoj su administrativnoj razini morali započeti dugo očekivan preustroj Rimske kurije, njena crkvena organizacija i strukturna konsolidacija. Sedamdesetih i osamdesetih godina 16. stoljeća osnovane su brojne nove kongregacije, a najutjecajnija je i najaktivnija bila ona za biskupe i redovnike koja je preko institucije apostolskih vizitacija kontrolirala sve vidove života katoličkog svećenstva i vjernika na teritoriju svih talijanskih država, uključujući i Papinsku. Istražujući arhivsku građu serija Registra Episcoporum, Positiones i Visita apostolica, autorica prati povijesne početke te Kongregacije i odnose njena tajnika i predstojnika s papom i apostolskim vizitatorima na terenu.

Ključne riječi: Rimska kurija, pape šesnaestoga stoljeća, reforma, Tridentski sabor, Kongregacija za biskupe i redovništvo, apostolska vizitacija, Dalmacija, Vatikanski tajni arhiv

Drugu su polovicu 16. stoljeća u Katoličkoj crkvi obilježile opća i globalna obnova crkvene discipline i vjerskoga života. Osim tih glavnih zahtjeva na saboru u Trentu zatraženi su i preustroj Rimske kurije,¹ pojačana nazočnost i učinkovi-

---

1 Pio V. Ghisleri je u listopadu 1566. reformatorom dvora i kućanstva imenovao pravnika Nikolu Ormaneta. Nakon njegova imenovanja padovanskim biskupom u srpnju 1570, na dvoru ga je naslijedio Bernardino Carniglia, agent kardinala Karla Boromejskog u Rimu. Kao apostolski protonotar i *sigillator* Penitencijarije Carniglia je u drugoj polovici 1571. postao tajnikom Kongregacije u kojoj papini pouzdanici Giulio Antonio Santori, Felice Peretti i Paolo Burali već revidiraju izvješća apostolskih vizitatora upućenih u biskupije Papinske Države da potaknu i ubrzaju primjenu tridentskih odluka. Kao tajnik Kongregacije uglavnom je vodio prepisku s vizitatorima i obavještavao ih o kardinalskim odlukama. Conrad Eubel, *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*, vol. III, Monasterii:

Summary

Jadranka Neralić
Croatian Institute of History (Zagreb)

APOSTOLIC VISITATIONS IN THE COLLECTION *CONGREGAZIONE
VESCOVIE REGOLARI* OF THE VATICAN SECRET ARCHIVES

The ecclesiastical fathers gathered in Trent for the ecumenical council offered answers to the expectations of the Church lacerated by heresy and schisms. On the highest administrative level the long needed reform of the Roman Curia, its ecclesiastical organization and structural consolidation had to start. New congregations to control the application of reform decrees within the Curia and the local dioceses were established in the course of the 1570s and 1580s. One of the most influential and active ones was the Sacred Congregation of Bishops and Regulars with the right to control religious institutions on the Italian territory, including the Papal State, mostly through apostolic visitations. Carried out by the apostolic visitor appointed by the Congregation, with the faculties accorded by the Pontiff himself, the inspective work was not limited exclusively to the doctrinal field: everything connected to the organization of the religious life of Catholic clergy and lay persons was subjected to investigation. By examining its archival documentation in the series *Registra Episcoporum*, *Positiones* and *Visita Apostolica*, the paper reconstructs its early history and highlights the relations of its secretary and prefect with the apostolic visitors.

Keywords: Roman Curia, Sixteenth Century Papacy, Reform, Council of Trent, Sacred Congregation of Bishops and Regulars, Apostolic visitation, Dalmatia, Vatican Secret Archives

Relja Seferović

Zavod za povijesne znanosti HAZU (Dubrovnik)

SVJETLO RIJEČI, SJENA VLASTI: KASNORENASANSNI PROPOVJEDNICI U DUBROVAČKOJ KATEDRALI*

Sažetak

Na temelju vrela pohranjenih ponajprije u Državnom arhivu u Dubrovniku istražuje se uloga adventskih i korizmenih propovjednika koji su svojim propovijedima u dubrovačkoj katedrali sredinom i u drugoj polovici 16. stoljeća nemalo utjecali na duhovnu klimu Republike i na oblikovanje odnosa između Crkve i države. Međusobni utjecaji razmatraju se i u okviru dubrovačkog teritorija i s obzirom na vanjskopolitičke prioritete Dubrovačke Republike, nadalje u odnosima sa Svetom Stolicom. Posebno mjesto pripada vjerskim raspravama među propovjednicima, izazvanima različitim teološkim polazištima ili posve praktičnim pitanjima u borbi za veći pastoralni utjecaj. S naglaskom na njihovu podrijetlu i pripadnosti različitim crkvenim redovima, položaj adventskih i korizmenih propovjednika u katedrali nezaobilazan je ključ za razumijevanje državne i crkvene politike uoči, tijekom i nakon Tridentskog sabora.

Ključne riječi: adventski i korizmeni propovjednici, dubrovačka katedrala, 16. stoljeće

Utvrdna Kristova

»Ako je ikad nekom mjestu trebala duhovna potpora zbog časti svete majke Crkve, onda je to potrebno našem gradu, smještenom u ovim krajevima koji se mogu nazvati krajnjom granicom kršćanstva. I kao što se u mjesta kojima se primakao neprijatelj običava dovesti razboritije i hrabrije vojnike, tako je pravo da naš grad, kojega brani Kristova vojska, a opkoljen je onima koji su joj najljući neprijatelji, ojačaju dostojnije i baš jedinstvene osobe.«¹ Taj fragment iz pisma

* Ovaj rad je sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom br. 5106.

1 *Litterae et Commissiones Levantis* (dalje: *Lettere di Levante*), Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: DAD), serija 27.1, sv. 28, f. 48r. Također: Miroslav Vanino (ur.), *Ljetopis dubrovačkog kolegija. Chronicon Collegii Ragusini 1559-1764, Fontes et studia, Vrela i prinosi, Zbornik za povijest isusovačkog reda u hrvatskim krajevima*, Sarajevo: Nova tiskara, 1937, 1–2.

Summary

Relja Seferović

Croatian Academy of Sciences and Arts
The Institute for Historical Sciences (Dubrovnik)

THE LIGHT OF THE WORD, THE SHADOW OF THE GOVERNMENT: THE
LATE RENAISSANCE PREACHERS IN THE DUBROVNIK CATHEDRAL

On the basis of abundant primary sources kept in the State Archives in Dubrovnik this paper aims to reconstruct complex activities of the late Renaissance preachers in Dubrovnik and their contribution to the local spiritual culture from 1520s until the end of the 16th century. Predominantly of Italian origin, these members of various ecclesiastical orders (particularly Mendicant friars) were regularly invited by the State Government of the Republic of Dubrovnik and publicly engaged to preach in Advent and Lent. Although the local clergy brought forth several outstanding individuals in this period, who were at least equal to their Italian counterparts, their critical voices were silenced by the interests of the State. The foreign preachers were perceived as yet another means of increasing the international prestige in the West (especially at the Holy See), representing the Republic of Dubrovnik as the fortress on the brink of the Catholic world.

Keywords: late Renaissance preachers, Dubrovnik cathedral, 16th century

Dubravka Božić Bogović
Filozofski fakultet (Osijek)

(RE)ORGANIZACIJA CRKVENIH STRUKTURA U ISTOČNOJ HRVATSKOJ NAKON OSLOBOĐENJA OD OSMANSKE VLASTI I TRIDENTSKI KATOLICIZAM

Sažetak

Budući da za osmanske vladavine katoličke crkvene institucije nisu mogle djelovati kao u zemljama pod vlašću katoličkih vladara, nakon oslobođenja najvećega dijela istočne Hrvatske od osmanske vlasti potkraj 17. stoljeća, kad se to područje našlo u sastavu Habsburške Monarhije, usporedo s političkom i vojnom organizacijom pristupilo se obnovi i (re)organizaciji crkvenih struktura, na što nisu utjecali samo politički interesi, nego i konkretne vjerske prilike i stanje u kojem su se nalazile crkvene institucije. Iako se institucionalna struktura Katoličke crkve pod osmanskom vlašću nije rastočila, ona se u određenoj mjeri prilagodila postojećim uvjetima djelovanja. Franjevačka provincija Bosna Srebrena bila je temelj te crkvene strukture, uglavnom misijskoga tipa, u kojoj je ukupan vjerski život katolika u znatnoj mjeri nosio obilježja pučke religioznosti te u kojoj je institucionalna, crkvena religioznost bila zastupljena u modificiranom obliku. Zato je razumljivo da u područjima pod osmanskom vlašću odredbe Tridentskog koncila nije bilo moguće provoditi sustavno, premda je utjecaj tridentskog katolicizma prodirao i na ta područja, ponajprije djelatnošću Kongregacije za širenje vjere. Ipak, katolička obnova u duhu Tridentskog koncila do potpunijeg je izražaja mogla doći tek u izmijenjenim okolnostima nakon oslobođenja od osmanske vlasti (gotovo stoljeće i pol nakon samoga Koncila), u vrijeme kad drugdje više nije bila u punom zamahu; a i tada je, u prvim desetljećima 18. stoljeća, imala osobit karakter. Kako bi se te osobitosti ispitale i sustavno prikazale, potrebno je analizirati proces obnove i (re)organizacije crkvenih struktura u kontekstu provođenja odredaba Tridentskog koncila, nositelje toga procesa te stvaran učinak na organizaciju crkvenih institucija, na kler i vjernike, kao i na različite vidove vjerskoga života i religijske kulture.

Ključne riječi: Katolička crkva, tridentski katolicizam, istočna Hrvatska, 18. stoljeće

Summary

Dubravka Božić Bogović

Faculty of Humanities and Social Sciences (Osijek)

(RE)ORGANIZATION OF CHURCH STRUCTURES IN EASTERN CROATIA
AFTER THE LIBERATION FROM THE OTTOMAN RULE AND THE
COUNCIL OF TRENT CATHOLICISM

One of the most prominent problems regarding the ecclesiastical organization and religious life in Eastern Croatia at the end of the 17th and the beginning of the 18th century was the absence of the bishop in his diocese, which was especially evident in the bishoprics of Syrmia and Belgrade. For many decades after Eastern Croatia's liberation from the Ottoman rule, Franciscan clerics remained almost the only chaplains in this region. There is a rather small number of cases that reveal disobedience of local believers, and most frequently they concerned the sacrament of marriage.

Keywords: Church structures, Eastern Croatia, 18th century

Pavao Knezović
Hrvatski studiji (Zagreb)

KATOLIČKA OBNOVA I FRANJEVCI BOSNE SREBRENE

Sažetak

Franjevci bosanske provincije, kao gotovo jedini svećenici koji su ostali i dijelili sudbinu svojega puka pod osmanskom vlašću, postupno su preuzimali pastoriziranje katolika na području južne Ugarske do Budima te u većem dijelu Dalmacije i krajevima zapadno od Une. U pokrajinama pod osmanskom vlašću stvaranjem novih društveno-političkih jedinica, tj. pašaluka s izrazitom konfesionalnom mješovitošću, bila je uništena prijašnja katolička crkvena organizacija. Tu novu stvarnost shvatila je Rimsku kuriju pa je uz pomoć franjevac Bosne Srebrene, koji su bili gotovo jedini nositelji dušobrižništva u tim krajevima, nastojala uspostaviti novi model crkvene hijerarhije. Stoga je za biskupe, apostolske vikare i administratore biskupija imenovala franjeve bosanske provincije, dajući im biskupske ovlasti na području čitave franjevačke provincije, a ne u granicama nekadašnjih kraljevstava. Za pastoralni i/ili misionarski rad s vjernicima bilo je nužno da svećenik ima osnovnu literaturu: misne knjige, obrednike, nauk kršćanski, zbirku propovijedi te knjižice za poticanje vjernika na prakticiranje pojedinih sakramenata i pobožnosti. Da bi bila doista korisna, bilo je veoma poželjno da ta literatura bude na slovinskom odnosno hrvatskom jeziku koji su franjevci Bosne Srebrene što su god mogli više rabili u samom obredu mise i svekolikom pastoralnom radu. Brojnost izdanja najrječitije govori koliko su neka djela bila potrebna, korisna i od naroda omljubljena.

Ključne riječi: katolička obnova, franjevački red, Bosna Srebrena

Upute i odredbe iznjedrene tijekom Tridentskog sabora donijele su čitavoj Rimokatoličkoj crkvi mnoštvo promjena s dalekosežnim posljedicama u gotovo svim njezinim djelatnostima. Ovdje kanim spomenuti samo značajnije od njih, a koje su plod truda franjevac Bosne Srebrene u 17. stoljeću. Imanentni misionarski duh u bosanskoj franjevačkoj provinciji s jedne strane te ratno stanje sa svim nevoljama koje nosi to zlo s druge značajno su i diktirali i sputavali djelovanje tadašnjim franjevcima. Sav taj silni trud poduziman je s jedinim ciljem: »ne scintilla fidei in his partibus omnino extingatur«. ¹ Osvajanja Osmanlija bila su

1 Provincijal Bosne Srebrene fra Stjepan Zlatarić 20. kolovoza 1603. piše: »Cum in tantum nos tyrannorum crudelitas oppresserit, quod scripturis magni Turcae victos, carceri mancipatos, flagel-

Summary

Pavao Knezović
Centre for Croatian Studies (Zagreb)

CATHOLIC RENEWAL AND FRANCISCANS OF THE BOSNA ARGENTINA

The Franciscans of the Bosnian province, as practically the only priests who stayed and shared the destiny of their people under the Ottoman rule, gradually took over the pastorization of Catholics in the area of Southern Hungary to Budim, in the larger part of Dalmatia and in the region west of the river Una. In the regions under the Ottoman rule new socio-political units with strong confessional heterogeneity were formed, the so-called pashaliks, which destroyed the previous Catholic Church organization. The Roman Curia was aware of this new reality so with the help of the Franciscans of Bosna argentina, who were the almost the only bearers of Catholicism in those areas, attempted to establish a new model of Church hierarchy. It is for this reason that the Church appointed the Franciscans of Bosna argentina as bishops, apostolic vicars and administrators, bestowing upon them the episcopal authority on the territory of the whole Franciscan province, and not within the boundaries of earlier kingdoms. In order to conduct pastoral and/or missionary work with believers, it was necessary for the priest to have basic literature: missals, ceremonials, catechism, collection of sermons and booklets to entice believers to practice certain sacraments and devotion. For the literature to be useful, it was very desirable that it be in Slavic i.e. Croatian language which the Franciscans of Bosna argentina used as much as they could in the very ceremony of the mass and overall pastoral work. The sheer number of editions speaks most eloquently to the extent to which some of those texts were needed, useful and beloved by the people.

Keywords: Catholic renewal, Franciscan order, *Bosna Argentina*

Robert Holjevac
Hrvatski institut za povijest (Zagreb)

REFLEKSIJE TRIDENTSKOG KONCILA KROZ PRIZMU DJELA I DJELOVANJA PAOLA SARPIJA I MARKANTUNA DE DOMINISA

Sažetak

U ovom radu autor opisuje razdoblja iz života splitskog nadbiskupa Markantuna de Dominisa koja su povezana s njegovim boravkom u Splitu, fenomenom tzv. Mletačkog interdikta (1606–1607) te s njegovim boravkom u Engleskoj (1616–1622). Tridentски koncil glavna je tema ovoga rada. Autor se referira na spise mletačkog servita i državnog teologa Paola Sarpija te na djela vezana uz fenomen tzv. Mletačkog interdikta koja, među ostalim, govore o Tridentu, ali i o posttridentском stanju Crkve.

Ključne riječi: Markantun de Dominis, Splitska nadbiskupija, Mletačka Republika, Paolo Sarpi, Rimсka kurija, Cinzio Aldobrandini, Minuccio Minucci, crkvena uprava, Tridentски koncil, Engleska, kralj James I.

Markantun de Dominis kao splitski nadbiskup i njegov pastoralni rad u zrcalu Tridenta

Tridentски koncil (1545–1563) održan je nakon pojave reformacije u srednjoj i sjevernoj Europi s ciljem pokretanja katoličke obnove i obnove Crkve. Utjecaj Tridentskog koncila može se promatrati i na temelju djelovanja Markantuna de Dominisa, splitskog nadbiskupa, i njegova pastoralnog rada u Splitskoj metropoliji (1602–1615).

Markantun de Dominis dolazi u Split te sjeda na drevnu stolicu salonitanskih biskupa 1602. godine, nakon što ga je papa Klement VIII. poslije smrti

Summary

Robert Holjevac
Croatian Institute of History (Zagreb)

REFLECTIONS ON COUNCIL OF TRENT THROUGH THE FOCUS OF THE
LIVES AND WORKS OF PAOLO SARPI AND MARKANTUN DE DOMINIS

In this text the author wanted to show a certain period of M. A. De Dominis's life and work. It regards the period of his stay in Split, as de Dominis was the archbishop of that town. The phenomenon of the so-called »Venetian interdict« is very closely related to de Dominis's stay in Split. It was owing to de Dominis's scripts that the relation between the Church and the State was about to be defined, not only for the period of de Dominis's life, but also long after his death, towards the 19th and the 20th century. The author also wanted the Tridentine Church Council to be in the centre of this work.

Keywords: Markantun de Dominis, Archdiocese of Split, Venetian Republic, Paolo Sarpi, Roman Curia, Cinzio Aldobrandini, Minuccio Minucci, Church administration, Council of Trent, England, king James I

Antun Trstenjak¹
Filozofski fakultet Družbe Isusove (Zagreb)

HRVATSKI KATEKIZMI U RAZDOBLJU TRIDENTSKE OBNOVE U 16. STOLJEĆU

Sažetak

Od koncilskih dekreta izglasanih na Tridentском saboru najširi je odjek i prihvaćenost na svim kasnijim provedbenim sinodama u krajevnim crkvama imao IV. dekret de reformatione, proglašen na XXIX. sjednici 11. studenog 1563. o propovjedničkoj službi biskupa i župnika. To je potaklo potrebu za katekizmima za župnike i puk.

Prva posttridentska sinoda biskupa mletačke Dalmacije u Zadru 1579. zahtijeva tiskanje katekizama i konfesionala, u prvom redu za slabo poučen kler. Vizitatori kreću provoditi trident-sku obnovu u Slavoniju, Bosnu i Albaniju i imaju potrebu, uz kalendare i liturgijske knjige, sa sobom nositi katekizme za župnike. Tako nastaje prvi hrvatski katekizam A. Komulovića Nauk karstjanski (1582), Budinićev prijevod Kanizijeve Sume nauka krstjanskoga (1583), Nauk krstjanski Jakova Ledesme (1578) dubrovačkim narječjem i Komulovićevev prijevod katekizma R. Bellarmina Nauk karstjanski kratak (1603). Analizom tih katekizama saznajemo mnogo o izvorima dubovnosti naroda, moralnim zahtjevima, jeziku i idejama koje su dominirale u pastoralnom radu.

Ključne riječi: katekizam, kršćanski nauk, Tridentски sabor, katolička reforma, isusovci

Uvod

Godine 2013. obilježavala se 450. godišnjica Tridentского sabora koji je 1545. na poticaj cara Karla V. sazvao papa Pavao III. u Trentu na sjeveru Italije, tada slobodnome gradu Svetoga Rimskog Carstva. Željelo se riješiti pitanje nadiruće reformacije (protestantizma) i potaknuti obnovu Crkve. Na 25 sjednica u dugome

---

1 Premda je rad već objavljen u časopisu *Obnovljeni život* 69 (2014), 3: 339–353, ovdje se donosi jer, izvorno i pisan za skup *Tridentска baština: katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama*, važnošću svoje teme dopunjuje sliku posttridentskoga vremena u hrvatskim krajevima.

Summary

Antun Trstenjak

Faculty of Philosophy of the Society of Jesus (Zagreb)

CROATIAN CATECHISMS IN THE ERA OF THE TRIDENTINE RENEWAL IN
THE 16TH CENTURY

The great resonance of the Council of Trent in Croatia is evident from the catechisms printed for the clergy and Christian laity. The age of catechisms in Croatia begins in Dubrovnik in 1576 when *Nauk karstianski* by Diego Ledesma was printed in Venice for the youth. This catechism would soon have two more editions. After it the catechism of the Veronese bishop Augustin Valieri was translated into Croatian as *Nauk katolički od svete vjere* in 1578. For the needs of the Bosnian Catholics the Split canon Aleksandar Komulović prints in Rome in 1582 the first original Croatian catechism, *Nauk karstianski za slovinski narod*. At the request of the episcopal synod in Zadar in 1579, in Rome in 1583 is printed in Roman and compromise Cyrillic *Suma nauka krstjanskoga* by the German Jesuit Peter Canisius in the translation of Šimun Budinić. The most widely spread catechism of the time, that of the Cardinal Robert Bellarmine from 1579, gets its first Croatian edition as early as 1603 as *Nauk karstianski kratak* in the translation of A. Komulović. All of this shows that, when it comes to catechisms, in the 16th century Croatians were on a par with great European nations. In this article the author limited his research only on the 16th century with the aim of systematically listing, in chronological order and in one place, all the catechism printed in Croatian language until the end of that century. The list includes the catechisms' authors and translators, linguistic nuances, prints in different alphabets that were in use in the Croatian space, contents, method and fate. For the purpose of this article the existing studies and the author's own research were used.

Keywords: catechism, Christian teaching, the Council of Trent, Catholic reform, Jesuits

Franjo Emanuel Hoško
Franjevački samostan Trsat (Rijeka)

ZERCALO DUŠE (1650) ABRAHAMA ZELENICA

Sažetak

Abraham Zelenić (? – Varaždin, 3. svibnja 1671), franjevac tek osnovane franjevačke pokrajine Provincije sv. Ladislava u središnjem dijelu kontinentalne Hrvatske, ostavio je rukopis Zrcalo duše (fol. 70) koji se nalazi u zagrebačkoj Metroplitani (sign. MP 285). Do fol. 59b raspoređeni su prozni dijelovi spisa, a od 59. lista do 70b zabilježene su nabožne pjesme. Rukopis je pisan pregledno. U prozi su tri dijela: prvi je autor nazvao Od nestalnosti, drugi Od redovne kreposti, a treći Od poslednih duhovnih človeka. Pisac ne niječe da njegovo djelo nije izvorno, već ističe da je »preuzeto iz mnogih pobožnih knjižica«. Sabrao je tekstove uvođenja u redovničku duhovnost i napisao odgojni priručnik marijanskog sadržaja za mlade franjevce u duhu Tridentskog koncila. Na kraju proznog dijela knjige autor je zapisao da je rukopis završio 1650. godine (fol. 59b). Zatim je pridodao pjesme »Od imena Isusovoga«, nastavio s marijanskim pjesmama i zaključio s pjesmama moralnog sadržaja.

Ključne riječi: Abraham Zelenić, franjevac, *Zrcalo duše*, rukopis, duhovno bogoslovlje, odgoj franjevaca

U zagrebačkoj Metroplitani čuva se rukopisni spis *Zrcalo duše*.¹ Spis nema izričito naznačenog naslova, ali završava riječima: »Konec Zercala duše fratra Abrahama«. Počinje posvetom Blaženoj Djevici Mariji (str. 2) iz koje je vidljivo da je autor spisa Abraham Zelenić i da ga je naslovio *Zerczalo duhovno* premda ne navodi izričito njegov naslov (str. 1).²

1 Rukopis *Zercala duše* nalazi se pod signaturom MP 285, a veličine je 15 x 10 cm. Rukopis ima kožni uvez. Na unutrašnjoj strani korica stoji: S. Maria Theresia Francisca de passione Christi o.s.m.c. Do 59. lista, str. a, raspoređeni su njegovi prozni tekstovi, a od 59. lista, str. b, do 70. str. b nalaze se stihovi pod naslovom »Nove pesme od imena Ježuševoga«. Nije jasno kako je Zelenićev tekst dospio u ruke sestre klarise, ali to nimalo ne iznenađuje kad se zna da su zagrebački franjevci služili gornjogradske klarise sve dok ih nije rastjerao razmahali jozefinizam.

2 Članovi Provincije Sv. Ladislava u 17. i 18. st. koristili su se s više priručnika duhovno-asketskog sadržaja, osobito u odgojnim zavodima kroz koje su prolazili mladi franjevci. Nepoznat je pisac knjižice koja želi biti »zerczallo redovnichko« u koje se »svaki dan kruto hasnovito dober redov-

Summary

Franjo Emanuel Hoško
Trsat Franciscan Monastery (Rijeka)

MIRROR OF THE SOUL (1650) BY FRANCISCAN ABRAHAM ZELENIĆ

Abraham Zelenić (? – Varaždin, May 3, 1671), a Franciscan of a newly established Province of St. Ladislav left a manuscript *Mirror of the Soul* (fol. 70) which was preserved in the Zagreb Metropolitana (sign. MP 285). The first part of the manuscript, up to fol. 59b consists of the prose texts of the records, and pages from page 59 to 70b record hymns. The manuscript is written in clear handwriting. The prose is in three parts: the author named the first part *From Inconstancy*, the second part *From Ordinary Virtues*, and the third *From the Last Spiritual Man*. The author admits that his work is not original but »taken from many devotional readings«. He compiled the texts about the introduction into the monastic spirituality and wrote the educational manual of Marian content for young Franciscans in the spirit of the Council of Trent. At the end of the prose part of the manuscript the author wrote that the manuscript was completed in 1650 (fol. 59b). He then added the poem »From the Name of Jesus«, continued with Marian poems and concluded with poems of moral content.

Keywords: Abraham Zelenić, a Franciscan, *The Mirror of the Soul*, a manuscript, spiritual theology, Franciscan education

Mirjana Repanić-Braun
Institut za povijest umjetnosti (Zagreb)

DE SACRIS IMAGINIBUS – GRAFIČKI
PREDLOŠCI I SAKRALNO SLIKARSTVO
POSLIJETRIDENTSKOG RAZDOBLJA:
PRIMJERI IZ LIKOVNE BAŠTINE
SJEVERNE HRVATSKE*

Sažetak

U skladu s dekretima XXV. sjednice Tridentskog koncila, slikarstvu je dodijeljena važna uloga vizualizacije vjerskih tema, uloga posrednika između »zemlje« i »neba«. Kratki, ali jasni naputci završne sjednice maratonskog zasjedanja naknadno su protumačeni i razrađeni u opsežnim teološkim traktatima poput onih Johannesa Molanusa (De picturis et imaginibus sacris, 1570), Gilija da Fabriana (Dialogo degli errori dei pittori, 1564), Carla Borromea (Instructiones fabricæ et supellectilis ecclesiasticæ, 1577) ili Gabriela Paleottija (Discorso intorno alle immagini sacre e profane, 1582). Usporedo s nastankom poslijetridentskog sakralnog slikarstva, idejno, tematski i oblikovno usklađenog s teološkim raspravama o odgojnoj i moralnoj svrsi svetih slika, nastaje masovna produkcija njihovih grafičkih prijevoda, koja kao najmoćniji vizualni medij 17. i 18. stoljeća povezuje katolički svijet u jedinstven, dobro usklađen organizam. Dopirući do njegovih rubnih likovno nerazvijenih dijelova, kojima u razdoblju 17. stoljeća pripada i područje današnje Hrvatske stiješnjeno nabujalim Osmanskim Carstvom, potiče u njima nastanak reproduktivnog slikarstva.

Ključne riječi: sakralno slikarstvo, grafička umjetnost, Tridentski kocić

Uloga likovnog djela u sakralnoj umjetnosti poslijetridentskog razdoblja, uzroci i posljedice podvojenosti dviju crkava, reformacijske i protureformacijske, posljednje zasjedanje Tridentskog koncila (1563) i njegova načelna stajališta o sakralnoj umjetnosti, traktati o svetim slikama koji su potom uslijedili, česte su

---

* Ovaj je rad nastao u sklopu projekta 6827 »Visual Arts and Communication of Power in the Early Modern Period (1450–1800): Historical Croatian Regions at the Crossroads of Central Europe and the Mediterranean« / »Likovna umjetnost i komunikacija moći u razdoblju ranoga novoga vijeka (1450.–1800.): povijesne hrvatske regije na razmeđu Srednje Europe i Mediterana« koji je financirala Hrvatska zaklada za znanost.

dell'Accademia u Veneciji,²⁹ kojoj slika iz Dubočca duguje impostaciju lika, organizaciju žitkih nabora draperije, tipologiju, svjetlost i u određenoj mjeri i kolorit. Sasvim dovoljno da ikonografski odredi sveticu na svojoj kompoziciji, Cignaroli je iskopane oči smjestio na stubu pred njezinim koljenima, pa joj nije bio potreban bodež koji je nepoznati autor s kraja 18. stoljeća naslikao na dubočkoj slici.

Summary

Mirjana Repanić Braun
Institute of Art History (Zagreb)

DE SACRIS IMAGINIBUS – CONTRIBUTION TO THE KNOWLEDGE OF REPRODUCTIVE SACRED PAINTING IN THE POST-TRIDENTINE ART

In accordance with the decrees of the 25th session of the Council of Trent, painting was assigned an important role for the visualization of the religious themes. Its role was to act as the intermediary between the »earth« and »heaven.« Short but clear instructions at the closing session of the Council were subsequently interpreted and developed into extensive theological treatises such as those of Johannes Molanusa (*De picturis et imaginibus sacris*, 1570), Gili da Fabriano (*Dialogo degli dei errori Pitt*, 1564), Carlo Borromeo (*Instructiones Fabrica et suppellectilis Ecclesiasticae*, 1577 or Gabriele Paleotti (*Discourse intorno alle imagini sacre e profane*, 1582). Parallel to the emergence of the post-Tridentine sacred painting, and conceptually, thematically and formally in line with the theological discussions of educational and moral purposes of sacred images, there occurred a mass production of the graphic translations of paintings. As the most powerful visual medium of the 17th and 18th centuries, it united the Catholic world into a single, well-balanced body. Reaching as well the most distant territories, less fortunate in their artistic development, such as the Baroque North-Western Croatia which was constrained by the Ottoman Empire, graphic art encouraged the emergence of reproductive painting.

Keywords: Sacred painting, graphic art, Council of Trent

---

29 Vidi u: *Da Padovanino a Tiepolo. Dipinti dei Musei di Padova del Seicento e Settecento*, Davide Banzato, Adriano Mariuz, Giuseppe Pavanello (ur.), Federico Motta Editore, Padova Musei Civici, dal 22 marzo 1997, kat. jed. 225, 279. – Cignarolijeva slika izvorno se nalazila u samostanu benediktinki u Montagnanu.

Ivana Prijatelj Pavičić
Filozofski fakultet (Split)

OBNOVA KULTA TITULARA DALMATINSKIH GRADOVA U KONTEKSTU TRIDENTSKE OBNOVE: SPLITSKI SLUČAJ*

Sažetak

U fokusu je istraživanja ciklus od šest slika iz života ranokršćanskih svetaca Domnija i Domniona iz kora splitske katedrale koji je između 1683. i 1685. naslikao slikar Pietro Ferrari. Naručio ga je splitski nadbiskup Stefano Cosmi (1629–1707) u jeku Morejskog rata (1684–1699). U radu se pokazuje u kojoj su mjeri aktualna povijesna zbivanja utjecala na ikonografiju ciklusa. Onodobno političko značenje Ferrarijeva ciklusa može se razumjeti jedino ako se dobro poznaje povijesni kontekst i način promišljanja povijesti baroknih skolastičara.

Ključne riječi: kult titulara, Pietro Ferrari, Stefano Cosmi, splitska katedrala, 17. stoljeće

Da je historijat predstavljanja zaštitnika grada Splita Sv. Dujma (preciznije, Svetih Dujama, nekoliko svetaca koje su Splićani zvali tim imenom i častili kao svoje zaštitnike)¹ u književnosti i likovnoj umjetnosti u stoljećima dugoj povijesti Splitske nadbiskupije tipičan primjer oblikovanja tzv. socijalnog konstrukta, koji se mijenjao ovisno o zahtjevima splitske crkve, danas više nitko ne dvoji. Po definiciji, kulturnopovijesno pamćenje ideološki je konstrukt koji se mijenja u skladu s promjenom ideologija i institucija moći. Istodobno, ono je temelj ideologije i jedan od njezinih instrumenata.

---

* Ovaj rad je nastao u sklopu projekta 6827 »Visual Arts and Communication of Power in the Early Modern Period (1450–1800): Historical Croatian Regions at the Crossroads of Central Europe and the Mediterranean« / »Likovna umjetnost i komunikacija moći u razdoblju ranoga novoga vijeka (1450.–1800.): povijesne hrvatske regije na razmeđu Srednje Europe i Mediterana« financiranog od Hrvatske zaklade za znanost.

1 Arsen Duplančić, Milan Ivanišević, Slavko Kovačić, *Sv. Dujam. Štovanje kroz vjekove*, katalog izložbe, Split: Nadbiskupsko sjemenište u Splitu, 3. svibnja – 10. lipnja 2004.

ikonografske analize držim da se može odbaciti antivenecijanski ideologem koji je Tomić tada pokušao iščitati u Ferrarijevu ciklusu, a to je ideologem »duhovnog, političkog i povijesnog jedinstva hrvatskih i općenito, južnoslavenskih zemalja«. Stefano Cosmi i kao venecijanski patricij i kao ugledan venecijanski prelat nije mogao u vrijeme Morejskoga rata zastupati takav politički stav.

Dapače, kao splitski nadbiskup Cosmi je zaslužan za onodobno promicanje Sv. Dujma kao zaštitnika ne samo Splitske nadbiskupije nego i, usudila bih se kazati, čitavog prostora Mletačke Dalmacije od Osmanlija u Morejskome ratu. O tome svjedoče brojna likovna i glazbena umjetnička djela posvećena Sv. Dujmu nastala u Cosmijevo vrijeme na prostoru sufraganskih biskupija od zadarskih otoka do juga Dalmacije. Zadbivši uz Sv. Jeronima vodeću ulogu u srednjodalmatinske svetačkom panteonu, on je u tom trenutku čašćen kao *lumen Dalmatiae!*

Summary

Ivana Prijatelj Pavičić

Faculty of Humanities and Social Sciences (Split)

RESTORATION OF THE TITULAR CULT IN DALMATIAN CITIES IN THE CONTEXT OF TRIDENT RENEWAL: THE CASE OF SPLIT

In the focus of the research are six paintings depicting early Christian saints, St. Domnius and Domnion, in the chorus of the cathedral in Split, painted by the painter Pietro Ferrari from Emilia between 1683 and 1685. The cycle was commissioned by the Archbishop of Split Stefano Cosmi (1629–1707) in the midst of the Morean War (1684–1699). The paper shows the extent to which the actual historical events had an impact on the iconography of the cycle. The political significance of the Ferrari cycle can be understood only through the knowledge of the historical context and the way that scholastics analyzed the history of baroque.

Keywords: titular cult, Pietro Ferrari, Stefano Cosmi, cathedral in Split, 17th century

Sanja Cvetnić
Filozofski fakultet (Zagreb)

VIZUALNA EGZEGEZA TRIDENTSKOGA NAUKA »O NAJSVETIJIM SAKRAMENTIMA POKORE I POSLJEDNJE POMASTI«

Sažetak

Početne kritike Martina Luthera (1517) vezane su za sakrament pomirenja (su. ispovijedi, pokajanja), a odluka o obrani »najsvetijih sakramenata pokajanja i posljednje pomasti« na Tridentском je saboru odražavala zamjerke reformatora (primjerice, objašnjenja razlike krštenja u odnosu prema pomirenju kroz pokajanje i pokoru). U iznimno važnom, drugom razdoblju, neposredno nakon ključne tridentske Odluke o presvetom sakramentu euharistije (11. listopada 1551), na sljedećoj su sjednici (25. studenoga 1551) tridentski oci potvrdili sakramentalnost pokajanja i posljednje pomasti. Tijek rasprave o pitanjima sakramenata pomirenja i posljednje pomasti, koju su za zasjedanja vodili biskupi s pravom glasa i teolozi bez mogućnosti glasovanja, dugo nije bio poznat. Bile su dostupne samo odluke objavljene neposredno nakon završetka Tridentškoga sabora (1564). Vizualna egzegeza tih odluka pružila je vjernicima bliske svetačke uzore pokajanja ili smrtnih iskušenja, oplela oko njih hagiografije, dakle unijela je život u slova temeljna za novi katolički identitet.

Ključne riječi: vizualna egzegeza, sakramenti pokore i posljednje pomasti, ikonografija

Rasprava Martina Luthera o moći i djelotvornosti oprostajnica ili indulgencija iz 1517. godine, a posebno II.¹ i XXXV. teza² te XXV. članak *Augsburške vjeroispovijesti* (*Confessio Augustana*, 1530)³ oštro su odbili sakrament pokore i

- 1 »Ova riječ ne može biti shvaćena kao sakrament pokore, tj. kao ispovijed i zadovoljština, koja će biti sprovedena kroz svećeničku službu.« Martin Luther, »95 teza«, u: Dimitrije Savić (priř.) i Goran Gajšak (prev.), *Temeljni reformatorski spisi*, sv. 1, Zagreb: Demetra, 2006, 11–22, 13.
- 2 »Ne propovijedaju kršćanski koji naućavaju da pokajanja ne trebaju oni koji oslobode duše iz čistilišta ili žele odriješiti ispovjedna pisma.« Luther 2006, 17. Komentar u bilješci 14 na istoj stranici naglašava koliki je raspon teza posvećenih problemu oprostajnica: »Ovdje kao i u tezama 20-26, 32, 37, 53, 67, 73, 78, 87, 89 Luther se odnosi na uputu o oprost u kardinala Albrechta.«
- 3 Erwin Iserloh, Josef Glazik, *Velika povijest Crkve IV. Reformacija, katolička reforma, protureformacija*, ur. Hubert Jedin, prev. Ivica Tomljenović, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2004, 210.

Summary

Sanja Cvetnić

Faculty of Humanities and Social Studies (Zagreb)

VISUAL EXEGESIS OF THE DECREE OF THE MOST HOLY SACRAMENTS OF PENANCE AND EXTREME UNCTION

Both the initial criticism of Martin Luther (1517) related to the sacrament of reconciliation (confession, repentance), and the decision to defend »the most holy sacraments of penance and extreme unction« at the Council of Trent have found – in different aspects – their visual echoes in the post-conciliar iconography. The differences between baptism in relation to reconciliation through repentance and penance were an important issue and caused a lot of controversy. During the second period of the Council, shortly after the Council of Trent's decree concerning the most holy sacrament of the Eucharist (11th October 1551), at the very next session (25th November 1551), the decree on the most holy sacraments of penance and extreme unction was formulated. The theological discussions about the decree as well as the *Vota* had not been known for long; the only available text was the decree released immediately after the Council of Trent (1564) and manuals written to help the confessors or the faithful. Visual exegesis of the decree concerning the most holy sacraments of penance and extreme unction provided understandable and convincing *exempla*. Without mistaking the meaning one can understand the iconography of the penance of St. Peter, Mary Magdalene or St. Margaret of Cortona, the martyrdom of St. John of Nepomuk, or the death of St. Joseph. Hagiographical narration and iconographical description brought life to *litterae* fundamental to the new Catholic identity.

Keywords: visual exegesis, sacraments of penance and extreme unction, iconography

Marijan Steiner
Filozofski fakultet Družbe Isusove (Zagreb)

BAROKNA CRKVENA GLAZBA U HRVATA NAKON OBNOVITELJSKOG UTJECAJA TRIDENTSKOG SABORA (1545–1563)

Sažetak

Iako se Tridentski sabor održavao u vrijeme koje još nazivamo renesansom, on utire put baroku, novom stilskom razdoblju, u svim granama crkvene umjetnosti, pa tako i u glazbi. Djela hrvatskih skladatelja u baroku od kraja 16. st. do kraja 18. st. češće pripadaju duhovnoj glazbi, rjeđe svjetovnoj. U južnim hrvatskim krajevima značajni su Dubrovnik, Split, Šibenik i Hvar, gdje se stvara i njeguje umjetnički vrijedna barokna crkvena glazba. Stog se područja među skladateljima u 17. st. ističu I. M. Lukačić, T. Cecchini i V. Jelić, a u 18. st. B. Pellizari, J. Bajamonti i P. Knežević. Na sjeveru Hrvatske glavna su središta glazbene djelatnosti Zagreb, Varaždin i Požega.

Nositelji katoličke obnove bili su u hrvatskim krajevima ponajprije isusovci, ali i drugi redovi (paulini, franjevci, dominikanci). Članovi Družbe Isusove i njihovi učenici pridonijeli su duhovnoj obnovi vjernika svojim jednostavnim skladanim napjevima uz odgovarajući tekst. Od imena neka budu spomenuti N. Krajačević, J. Mulih i A. Grgičević. Usto se u isusovačkim kolegijima i crkvama njegovala umjetnička vokalna i instrumentalna glazba. Ističe se i tiskani pjevnik Zagrebačke biskupije Cithara octochorda (tri izdanja u 18. st.), koji je plod tridentskih liturgijskih nastojanja.

Ključne riječi: barokna glazba, skladatelji, isusovci, Tridentski sabor

Uvod

Iako se Tridentski sabor Katoličke crkve održava u vrijeme koje još pripada renesansi, utire se put novom stilskom razdoblju – baroku – u svim granama umjetnosti, pa tako i u glazbi. Glavni nositelji katoličke obnove koju je Sabor započeo bili su isusovci, ali i drugi crkveni redovi. Ta je obnova došla do punog izražaja i u našim hrvatskim krajevima.

(N. Krajačević, J. Habelić, J. Mulih) i uveli veličanstvene vokalno-instrumentalne izvedbe (zborove uz pratnju orkestra). Valja istaknuti isusovačko širenje pučke popijevke, čijim se sadržajem željela učvrstiti vjera naroda: upravo je to pridonijelo cjelokupnoj obnovi Katoličke crkve koju je želio Tridentiski sabor.

Summary

Marijan Steiner

Faculty of Philosophy of the Society of Jesus (Zagreb)

CROATIAN CHURCH MUSIC UNDER THE INFLUENCE OF THE COUNCIL OF TRENT REFORMS

Council of Trent was held during the Renaissance, but it paved the way for Baroque, a new style in all aspects of the Church art, including music. Works of Croatian Baroque composers from the end of 16th century and until the end of 18th century more often belonged to spiritual music than to secular. In the 17th century the South Croatian regions led the way in music activities. Dubrovnik, Split, Šibenik and Hvar were important cities where artistically valued church music was created and cultivated. I. M. Lukačić, T. Cecchini and V. Jelić were well-known among the composers, and so was the organ constructor P. Nakić. J. Bajamonti was the most important 18th-century composer and organist from Split. Zagreb, Varaždin and Požega were main city centers of music activities in Northern Croatia. In the 18th century this part of the country gradually took over the leading role from the South. Here, however, there were no well-known musicians. Church music collections and hymnal-books were of the greatest value (often by unknown authors). Songs in these collections are characterized by simple beauty and sensibility.

Three Church religious orders: Franciscans, Paulines and Jesuits had the most important role in promoting spiritual (and secular) music in Northern Croatia. Members of the Society of Jesus (Jesuits) and their students helped in the spiritual renewal by expanding the repertoire of folk songs (Krajačević, J. Habelić, J. Mulih, A. Grgičević). The magnificent vocal and instrumental (orchestral) performances were also introduced in the Jesuit churches and colleges.

Keywords: Baroque church music, composers, Jesuits, Council of Trent

Stjepan Damjanović
 Filozofski fakultet (Zagreb)

HRVATSKA GLAGOLJAŠKA KULTURA NAKON TRIDENTSKOGA KONCILA

Sažetak

Obično se kao kraj prirodnoga razvitka hrvatskostaroslavenskoga (hrvatskoga crkvenoslavenskoga) uzima Brozićev brevijar iz 1561. Naime poslije toga brevijara nova glagoljska knjiga bit će otisnuta tek 1631. Bio je to Levakovićev misal otisnut u Rimu troškom Propagande nakon mnogih traženja, diplomatskih i sinodalnih intervencija. Nova situacija uvjetovana je sujetskim događajima: u Rimu je 1595. sklopljena, a u Brestu 1596. proglašena Brestovska unija kojom su Kijev i sva Rutenija sjedinjeni s Rimom. God. 1622. utemeljena je *Congregatio de propaganda fide* sa zadatkom da širi katolicizam. Snažna je želja i veliki su naponi Katoličke crkve da nekako nadoknadi područja i utjecaj koji su izgubljeni reformacijskim pokretom. U tim uvjetima u Rimu je velika zainteresiranost za istočnoslavenski svijet, pa je odlučeno da se napravi misal za sve katoličke Slavene koji će biti po volji Ukrajincima. Oni u tom pogledu imaju odlučujuću riječ u Rimu, pa iako je posao u oblikovanju misala povjeren hrvatskom franjevcu Rafaelu Levakoviću, »zadnja ruka« bila je ona Metodija Terleckoga. Rusifikacija (»ukrajinizacija«) provodila se redovitim izdavanjem novih i zabranom uporabe prijašnjih liturgijskih knjiga. Drugo izdanje svojega misala Levaković je sam privredio 1648, treće izdanje splitski kanonik Ivan Paštrić 1706. (koji nije ništa mijenjao), a četvrto Matej Karaman i Matej Sović 1741. (još radikalnije ukrajinizirano). Izrazito su ukrajinizirana i izdanja časoslova 1648. (Levaković – Terlecki) i 1688. (Paštrić). Hrvatski glagoljaši nisu prihvaćali objašnjenja da su potrebne jedinstvene liturgijske knjige za sav katolički slavenski svijet i ta su izdanja izazvala njihovo nezadovoljstvo i udaljavanje puka od tradicije liturgijskoga slavenskoga jezika.

Ključne riječi: katolička obnova, hrvatsko glagoljaštvo, ukrajinizacija (istočnoslavenizacija), liturgijski tekstovi

Istraživači hrvatskoga glagoljaštva odreda se slažu da je *Brozićev brevijar* iz 1561. kraj prirodnoga razvitka hrvatskostaroslavenskoga jezika (u drukčijoj terminologiji hrvatske redakcije staroslavenskoga jezika).¹ Taj je časoslov otisnut

1 Brevijar je dimenzija 15 x 10 cm, ima 547 stranica, tekst je otisnut dvostupačno i dvobojno (crveno i crno) u Veneciji, u tiskari kojoj je vlasnik bio unuk slavnoga Andrije Torresanija.

Summary

Stjepan Damjanović

Faculty of Humanities and Social Sciences (Zagreb)

CROATIAN GLAGOLITIC CULTURE AFTER THE COUNCIL OF TRIDENT

The end of natural development of the Croatian Old Slavic (Croatian clerical Slavic) language is usually taken to coincide with *Brozičev brevijar* from 1561. It was only in 1631 that a new Glagolitic book was printed: *Levakovićev misal*, printed in Rome at the expense of Propaganda, after many requests, diplomatic and synodal interventions. The new situation was caused by world events: in 1595 in Rome was made, and in 1596 in Brest signed the Union of Brest by which Kiev and all of Ruthenia entered into communion with Rome. *Congregatio de propaganda fide* was founded in 1622 with the task of spreading Catholicism. The Catholic Church showed a great desire and exerted large efforts to somehow compensate for the areas and influence which were lost through the Reformation movement. In these conditions Rome showed a great interest for the Eastern Slavic world, and it was decided that a missal be made for all Catholic Slavs which would also be approved by the Ukrainians. In that respect the Ukrainians had the last word in Rome, so that even though the task of compiling the missal was given to the Croatian Franciscan Rafael Levaković, the last revision was done by Metodije Terlecki. The Russianization (»Ukrainization«) was implemented through the regular publication of the new and the ban on earlier liturgical books. Levaković produced the second edition of the holy missal on his own in 1648; the third edition was done by the Spalatian canon Ivan Paštrić in 1706 (the 1st edition remained unchanged), and the fourth edition by Matej Karaman and Matej Sović in 1741 (this edition was even more radically ukrainized). The 1648 (Levaković – Terlecki) and the 1688 (Paštrić) editions of the breviary are extremely ukrainized. Croatian Glagolitic priests did not accept explanations that it was necessary for the entire Catholic Slavic world to have unified liturgical books. Those editions caused the displeasure of Croatian Glagolitic priests and the distancing of the laity from the tradition of the liturgical Slavic language. In other functional styles the language is rarely shaped according to liturgical patterns. In Glagolitic (Franciscan) monasteries different »books« were kept (of expenses, monastic discussions, cartularies, ledgers of profits and losses and the like), registries of births, marriages, deaths and other texts which followed everyday life and which were practically excluded from the »great« decisions in Rome and the Eastern-Slavenization of the Glagolitic texts because they did not belong to liturgy. This was the case with belletristic texts in collections.

Keywords: Catholic renewal, Croatian Glagolitic, Ukrainization (Eastern-Slavenization), liturgical texts

Lahorka Plejić Poje
Filozofski fakultet (Zagreb)

KAKO JEDNO ZRCALO PRIČISTO: BARTOL KAŠIĆ I POSLIJETRIDENTSKA PROZNA HAGIOGRAFIJA

Sažetak

U desetljećima nakon Tridentskoga koncila u proznoj književnosti pisanoj hrvatskim jezikom prevladavaju hagiografije, odnosno svetački životopisi (vitae). One su i gotovo jedino što se u hrvatskoj ranonovovjekovnoj književnosti može svrstati u narativnu prozu. U tome korpusu posebno se izdvajaju hagiografije Bartola Kašića, koje persuazivnost i didaktičnost nasljeđuju iz srednjovjekovnih hagiografija, no po pažljivijim odnosima prema izvorima, težnji za vjerodostojnošću, povezivanju starih svetaca s poslijetridentskim svecima i mjestimičnim aktualizacijama one su proizvod novoga, poslijetridentskoga vremena.

Ključne riječi: poslijetridentska obnova, poslijetridentska hagiografija, Bartol Kašić, *Perivoj od djevtva*, *Život Sv. Ignacija skraćeni*, *Život Svetoga Frančeska Saverije*

Ranonovovjekovne prozne hagiografije ne izazivaju veliku pozornost istraživača.¹ Premda česte i u 16. stoljeću, a osobito nakon Tridentskoga koncila, hagiografijama se bave pretežito medievisti,² što i ne čudi imamo li na umu da se taj žanr, formiran, doduše, u kasnoj antici, učvrstio upravo u srednjemu vijeku te u 13. i 14. stoljeću doživio procvat i iznimnu popularnost.³ Interes medievista

---

1 Termin *hagiografija* rabim kao oznaku za relativno heterogenu skupinu narativnih tekstova u kojima se pripovijedaju svetački životi, uključujući i muku, čudesa i prijenos – *vitae, passiones, miracula, translationes*. Pritom se osvrćem isključivo na prozne tekstove, ostavljajući po strani velik broj stihovanih svetačkih života.

2 Najintenzivnije, već nekoliko desetljeća, čini to Ivanka Petrović, a uz nju treba spomenuti i E. Hercigonju, J. Bratulića i V. Badurina Stipčević.

3 Oblikovane u antici, hagiografije se pokazuju kao iznimno dugovjeke tvorbe koje su, *mutatis mutandis*, preživjele do današnjega vremena. V. studiju J. Bratulića »Hagiografske teme u hrvatskoj književnosti u XIX. i XX. stoljeću«, *Slovo* 60 (2010): 119–131.

gelizaciji i socijalnom discipliniranju, a koliki je njihov udio u rastu broja čitatelja ili u promjenama načina čitanja, valjalo bi još istražiti. U svakom slučaju, važnost hagiografija u kontekstu za koji nam se čini da je od kraja 15. stoljeća uvelike seku-lariziran ne treba precjenjivati, ali je nikako ne bi valjalo ni podcijeniti.

Summary

Lahorka Plejić Poje

Faculty of Humanities and Social Studies (Zagreb)

KAKO JEDNO ZRCALO PRIČISTO. BARTOL KAŠIĆ AND THE POST-TRIDENTINE PROSE HAGIOGRAPHY

Although medieval hagiographic manuscripts were copied and read centuries after the Council of Trent in the Croatian lands, there were some authors which, through their hagiographic miscellanies or extensive lives of the particular saints, brought some novelties to this genre. These novelties are exemplified on the oeuvre of the printed hagiographies by Bartol Kašić (*Perivoj od djevtva*, 1628; *Život s. Ignacija skraćeni*, 1624; *Život svetoga Frančeska Saverije*, 1638). Their main features are more accurate composition, references to their sources, link between old and post-Tridentine saints as well as sporadic actualizations. Furthermore, Post-Tridentine hagiographies exercise a double function: on the one hand they serve as exemplary models for virtuous life and, on the other, they are important vehicles for propagating the post-Tridentine ideas.

Keywords: post-Tridentine renewal, post-Tridentine hagiography, Bartol Kašić, *Perivoj od djevtva*, *Život Sv. Ignacija skraćeni*, *Život Svetoga Frančeska Saverije*

---

u: S. Kuzmová, A. Marinković i T. Vedriš (ur.), *Cuius Patrocinio Tota Gaudet Regio. Saints' Cults and the Dynamics of Regional Cohesion*, Hagiotheca, Zagreb 2014.

Leo Rafolt
Filozofski fakultet (Zagreb)

SALA DECLAMATIONUM: ISUSOVAČKA TRAGEDIJA U DUBROVNIKU*

Sažetak

*Isusovačka drama i kazalište u svojoj su stilskoj, tematsko-motivskoj i generičkoj raznovrsnosti jedan od najutjecajnijih književnopoetičkih i kazališnopoetičkih fenomena 17. i 18. stoljeća. Komparativistička vrijednost književne kulture isusovačkog reda ili one nastale pod izravnim utjecajem isusovaca nerijetko je bio predmetom kulturnopovijesnih, književnopovijesnih ili pak kazališnopo-
vijesnih istraživanja. U tome kontekstu ovdje se rekonstruiraju izgubljene i analiziraju sačuvane dubrovačke isusovačke tragedije.*

Ključne riječi: Isusovačka tragedija, Dubrovnik, Bartol Kašić, Ivan Gučetić ml., Josip Betondić

U književnoj kulturi dubrovačkog baroka sačuvan je samo manji dio isusovačkih tragedija: *Sveta Venefrida* Bartola Kašića, *Leon filozof* Ivana Gučetića ml. i *Isukrst sudac* Josipa Betondića (potonja bi se mogla svrstati i u korpus »svetačkih drama« jer je njezino prijanjanje uz model isusovačke tragičke dramaturgije upitno). Većina je drama izgubljena vrlo vjerojatno u stoljeću njihova nastanka. O tim zagubljenim tragedijama, prijevodima sačuvanih talijanskih dramskih predložaka, kao što su Gradićev *Krisp* i Palmotićeve *Suevija*, imamo posredne informacije koje su – na primjer u slučaju Gradićeva prijevoda – jedva dovoljne za rekonstrukciju njihova kazališnog života odnosno izvedbenog konteksta starije dubrovačke kulture. Prvom bi isusovačkom tragedijom stare dubrovačke književnosti valjalo smatrati *Krispa Cezara*, prijevod drame talijanskog isusovca Bernandina Stefonija (1560–1620), kojeg je autor malo poznat dubrovački književnik Miho Gradić (1580–1634). O fabuli, strukturi ili o scenskim osobitostima te tragedije možemo govoriti isključivo posredno, na temelju četiriju izvora: Stefonijeva talijanskog predložka, dvaju dokumentarnih izvještaja i jednog Palmotićeve epicedija. Junije

* Budući da je integralna verzija rada pisanog za ovaj zbornik dosegla 60 kartica, ovdje se donosi samo dio vezan uz Dubrovnik, a u cijelosti će rad biti objavljen u dva dijela u časopisu *Književna istorija*.

u kojem bi razvoj isusovačkog glumišta, sasvim sigurno, krenuo drugim tokom. Navedeni se tip tragičke dramaturgije, odnosno dubrovačka isusovačka tragedija *seicenta* i *settecenta*, u tome smislu nameće svojom vitalnošću te baštini konstitutivne odlike europske ranonovovjekovne tragedije (senekijanske i aristotelovske), pritom ne zanemarujući spektakularno-meraviljuznu narav barokne kazališne poetike.

Summary

Leo Rafolt

Faculty of Humanities and Social Sciences (Zagreb)

SALA DECLAMATIONUM: JESUIT TRAGEDY IN DUBROVNIK

Even though Jesuit educational and pedagogic activities in Ragusan culture were not institutionally accepted and consequently there was no theatrical institution (collegium) to stimulate the development of the Jesuit tragedy, this genre flourished during the 17th and 18th centuries. Today only its fragments remain. The article reconstructs the lost tragedies (*Krisp Cezar* by Miho Gradić, *Suevija* by Junije Palmotić, *Justina Mučenica* by Vladislav Menčetić) while special attention is paid to three preserved plays: *Sveta Venefrida* by Bartol Kašić, *Leon filozof* by Ivan Gučetić Jr. and *Isukrst sudac* by Josip Betondić. These tragedies, which follow Italian models, inherited constitutive traits of European early modern tragedy (Senecan and Aristotelian), but also did not neglect the spectacular-marvelous nature of Baroque theatrical poetics.

Keywords: Jesuit tragedy, Dubrovnik, Bartol Kašić, Ivan Gučetić Jr., Josip Betondić

Zrinka Blažević
Filozofski fakultet (Zagreb)

Daniel Premerl
Institut za povijest umjetnosti (Zagreb)

CHRISTIANAE REIPUBLICAE PROPUGNATOR: REFORMNOKATOLIČKA MITOPOETIKA BANA TOME ERDÖDYJA (1558–1624)*

Sažetak

U radu se iz interdisciplinarnе perspektive istrađuju strategije i modeli mitopoetičke (auto) reprezentacije egzemplarnog reformnokatoličkog heroja bana Tome Erdödyja (1558–1624) u historiografiji i likovnoj umjetnosti. Na temelju nekoliko narativnih i vizualnih izvora detektiraju se obilježja intermedijalne konstrukcije, distribucije i recepcije predodžbe o banu Tomi Erdödyju kao utjelovljenju egzemplarnih katoličkih i vojničkih vrlina sukladno reformnokatoličkom modelu athletae Christi. Time se pokušava dokazati da je upravo zahvaljujući pomno razrađenim mehanizmima simboličke (auto)inscenacije njegova herojska figura mogla postati ne samo ključnim elementom kanona nacionalnih heroja, nego i nezaobilaznom referencom u okviru nacionalnoga kulturnog pamćenja.

Ključne riječi: Toma Erdödy, mitopoetika, kulturno pamćenje

Herojska figura bana Tome Erdödyja, samoprijegornog branitelja vjerskog jedinstva, slobode i političke nezavisnosti Hrvatskoga Kraljevstva, jedan je od estetski i ideologijski najproduktivnijih toposa nacionalnoga kulturnog pamćenja i najdugovječnijih elemenata nacionalne političke mitologije.¹ Stoga se posve

* Ovaj rad je financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom 6827, Visual Arts and Communication of Power in the Early Modern Period (1450-1800): Historical Croatian Regions at the Crossroads of Central Europe and the Mediterranean / Likovna umjetnost i komunikacija moći u razdoblju ranoga novoga vijeka (1450.-1800.): povijesne hrvatske regije na razmeđu Srednje Europe i Mediterana.

1 Konceptualni okvir ovoga rada u najvećoj je mjeri inspiriran teorijskim pretpostavkama i metodološkim smjernicama francuske tradicije historijskog istraživanja političke mitologije, etnosimboličke teorije nacije Anthonyja D. Smitha i transdisciplinarne paradigme istraživanja fenomena heroizma i heroizacije koju je osmislila skupina njemačkih humanističkih znanstvenika okupljenih oko Kolaborativnog istraživačkog centra 948 pri Sveučilištu u Freiburgu i Karlsruheu. Detaljnije

Erdödyju kao uzornom branitelju kršćanske republike transformirat će se u jedan od nosivih nacionalnih ideologema, što je najbolji dokaz njegove inherentne modernosti.⁵⁷

Summary

Zrinka Blažević

Faculty of Humanities and Social Sciences (Zagreb)

Daniel Premerl

Institute of Art History (Zagreb)

*CHRISTIANAE REIPUBLICAE PROPUGNATOR: REFORMATIONAL
MYTHOPOETICS OF VICEROY TOMA ERDÖDY (1558–1624)*

This article is aimed at scrutinizing strategies and modalities of mythopoetical (auto)representation of the exemplary post-Tridentine hero, Croatian viceroy Toma Erdödy (1558–1624), in historiography and fine arts. The topic is approached from the interdisciplinary perspective. Through the interpretative analysis of few narrative and visual sources in the article are detected the features of the intermedial construction, distribution and reception of the image of viceroy Erdödy as the embodiment of exemplary Catholic and military virtues according to the Reformational model *athleta Christi*. Thus it is argued that by virtue of detected mechanisms of symbolic (auto)inscenation his heroic figure might become not only the key element of the canon of national heroes but also the inevitable reference within the national cultural memory.

Keywords: Toma Erdödy, mythopoetics, cultural memory

---

samoga sebe usmrtiti mačem, ili ovime što drži u ruci ubiti nezahvalne goste, ili ih dati Dravi da ih posrće nego što će u kraljevstvu trpjeti ljude zabranjene vjere« (s latinskoga prevela Zrinka Blažević). Baltazar Adam Krčelić, *Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabiensis*, Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu, Protokoli br. 861, str. 92.

57 O modernizacijskim potencijalima posttridentinskih modela svetosti usp. Peter Burschnel, »*Imitatio sanctorum* oder wie modern war der nachtridentinische Heiligenhimmel?«, u: Paolo Prodi i Wolfgang Reinhard (ur.), *Das Konzil von Trient und die Moderne*, Berlin: Duncker & Humboldt, 2001, 241–259.

Stanko Jambrek
Biblijski institut (Zagreb)

PRIJEVODI BIBLIJE NA HRVATSKI JEZIK I HRVATSKE PROTESTANTSKE KNJIGE TIJEKOM I NAKON TRIDENTSKOG KONCILIA

Sažetak

Rad je prilog kulturnoj povijesti i povijesti knjige u hrvatskim zemljama u drugoj polovici 16. stoljeća. U prvom dijelu analizira se rad na prijevodu i tiskanju Biblije te recepcija i utjecaj prvoga tiskanog Novog zavjeta na hrvatskom jeziku u kontekstu Tridentskog koncila. U drugom se dijelu na temelju dokumenata Tridentskog koncila, Popisa zabranjenih knjiga iz 1559, 1564. i 1570. te postkoncilskog dokumenta »Deset pravila o zabranjenim knjigama« naznačuje odnos prema hrvatskim protestantskim knjigama, njihovim autorima i čitateljima u kontekstu protureformacije i katoličke obnove u hrvatskim povijesnim zemljama tijekom i nakon Tridentskog koncila.

Ključne riječi: hrvatski prijevodi Biblije, protestantske knjige, Tridentski koncil

Uvod

Europska reformna gibanja šire se u hrvatske povijesne zemlje već u 1520-ima te zahvaćaju hrvatsku političku elitu, rimokatoličko svećenstvo, intelektualce i puk. Reformacija je u hrvatskim zemljama bila djelomice sredstvo za postizanje različitih političkih, kulturnih i gospodarskih ciljeva, djelomice sredstvo za duhovnu obnovu postojećih rimokatoličkih župa te tek manjim dijelom temelj za uspostavljanje novih protestantskih crkvenih općina.

Većina reformatora zasnivala je svoj program reforme Crkve na učenju i primjeni Biblije.¹ Poticali su slušatelje i čitatelje da se ne oslanjaju na tradiciju, papine

---

1 Biblija je ključna za reformaciju. Uvjerenje reformatora da Biblija treba biti prevedena s izvornih jezika na narodne jezike oblikovalo je javno mnijenje, a posjedovanje Biblije postalo je pokazatelj stupnja kulture pojedinca. Na poticaj humanizma i pod velikim utjecajem reformacije nastaje jak biblijski pokret koji je svojim entuzijazmom zahvatio brojne europske intelektualce i potaknuo ih

Summary

Stanko Jambrek
Bible Institut (Zagreb)

TRANSLATIONS OF THE BIBLE IN CROATIAN, AND CROATIAN
PROTESTANT BOOKS DURING AND AFTER THE COUNCIL OF TRENT

This paper is a contribution to the cultural history and the history of books in Croatian lands during the second half of the 16th century. In part one, we analyze the work of translating and printing of the Bible, as well as the reception and the influence of the first printed New Testament in Croatian in the context of the Council of Trent. In part two, we use documents from the Council of Trent, and *Index Librorum Prohibitorum*, from 1559, 1564, and 1570, and the post-conciliar document, *Ten Rules Concerning Prohibited Books*, to assess the relationship toward Croatian Protestant books, their authors and readers in the context of the Counter-Reformation and the Catholic Revival in historical Croatian lands during and after the Council of Trent.

Keywords: Croatian translation of the Bible, Protestant books, Council of Trent

† Ivan Macan
Filozofski fakultet Družbe Isusove (Zagreb)

POSLIJETRIDENTSKA OBNOVA ŠKOLSTVA. ISUSOVAČKI *RATIO ET INSTITUTIO* *STUDIORUM* (1599)

Sažetak

U svom prilogu o naslovnoj temi autor najprije ukratko prikazuje stanje školstva na početku 16. stoljeća te osnutak isusovačkog reda g. 1540. Ubrzo nakon osnutka, već za života utemeljitelja Ignacija Lojolskog, isusovački se red dao na odgoj i obrazovanje mladeži. Za to je bilo potrebno sastaviti odgojni i nastavni plan. Stvaranje toga plana trajalo je gotovo 60 godina, a 1599. objelodanjen je i od uprave Reda potvrđen plan pod nazivom Ratio et institutio studiorum in Societate Iesu. Autor prikazuje nastanak toga plana i njegova glavna pravila i smjernice koje su bile vodič poznatog isusovačkog odgojnog rada, najprije do ukinuća reda 1773. te nakon nove uspostave 1814. Taj se plan gotovo doslovno primjenjivao sve do polovice 20. stoljeća, kad je Drugi vatikanski sabor donio nove smjernice školstva unutar Katoličke crkve, koje se primjenjuju i na širem području. Njegove mnoge smjernice mogu se s velikom korišću primijeniti i danas.

Ključne riječi: isusovci, *Ratio et institutio studiorum*, školstvo

Teško je odrediti granice pojedinih vjekova, kad počinju, a kad završavaju. Katkad to određuju neki važni povijesni događaji, npr. otkriće Novoga svijeta (Amerike). Jedan od prijelomnih događaja u europskoj povijesti svakako je bila Lutherova crkvena reformacija i takozvana protureformacija koja je započela općim crkvenim saborom u Tridentu, Tridentским saborom Katoličke crkve (1545–1563) koji je završio prije točno 450 godina. O tom događaju i njegovim posljedicama za daljnju europsku povijest, koje se osjećaju sve do danas, puno se govorilo i pisalo. Ovaj će se rad ograničiti na glavne točke europskoga školstva i njegova razvitka nakon Tridentškog sabora. U tom je razvitku važnu ulogu imao isusovački red (koji je njegov utemeljitelj Sv. Ignacije Lojolski nazvao *Družba Isusova (Societas Iesu)*) sa svojim poznatim programom *Ratio et institutio studiorum*

Summary

Ivan Macan

The Faculty of Philosophy of the Society of Jesus (Zagreb)

POST-TRIDENTINE RENEWAL OF SCHOOL SYSTEM.

RATIO ET INSTITUTIO STUDIORUM (1599)

This paper presents an overview of the beginnings of the European public school system which was developed after the Council of Trent. The Jesuits, as a newly-established religious order, played the key role in its development, creating the school system known as the *Ratio studiorum Societatis Jesu*. This program in centuries of its history had a major role in the development of education in Europe but also in overseas countries. In the last part of the paper, the author presents a number of rules the students had to obey for their intellectual and spiritual progress. Some of them would be interesting for the present time.

Keywords: Council of Trent, Education, Jesuits, the Jesuit educational system, *Ratio studiorum*, curriculum, teaching methods

Teodora Shek Brnardić
Hrvatski institut za povijest (Zagreb)

»POMAGANJE DUŠAMA« KAO MISIJA: OSNIVANJE ZAGREBAČKOGA ISUSOVAČKOG KOLEGIJA U KONTEKSTU TRIDENTSKOGA KATOLICIZMA

Sažetak

Nakon Tridentskog koncila ostalo je otvorenim pitanje kako ugraditi njegove odredbe u svakodnevni život katoličkih vjernika. Pojam »tridentski katolicizam« odnosi se tako na napore Katoličke crkve da osigura provedbu tridentskih odredaba, što je uključivalo obrazovanje klera, evangelizacijske misije i katehezu. Temeljni problem Zagrebačke nadbiskupije, koja se jednim dijelom nalazila pod osmanskom vlašću, bio je nedostatak svećenstva. To je i bio razlog što je gradsko poglavarstvo zagrebačkoga Gradeca 1601. godine pozvalo isusovce da osnuju kolegij. U ovome će se radu nastojati dokazati da se dolazak isusovaca ne može tumačiti protureformacijskim razlozima, nego pastoralnom brigom za postojeće katoličke vjernike.

Ključne riječi: tridentski katolicizam, Zagrebačka nadbiskupija, zagrebački isusovački kolegij

*Paulus amat valles, colles Benedictus amabat,
Oppida Franciscus, celebres Ignatius urbes.¹*

Uvod: Družba Isusova i tridentski katolicizam

Premda članci Tridentskog koncila doslovno ništa ne govore o novim vjerskim redovima poput novoosnovane Družbe Isusove, njihove se aktivnosti itekako mogu uklopiti u program onoga što se u historiografiji naziva »tridentski

---

1 *Pavao voli doline, Benedikt je volio brežuljke / Franjo trgovišta, Ignacije slavne gradove.* Franjo Fancev, »Grada za povijest školskog i književnog rada isusovačkoga kolegija u Zagrebu«, *Starine* 37 (1934): 1–176, 1. Ti stihovi nepoznatog autora ostavljaju dojam da su isusovci za svoje djelovanje namjerno odabirali urbane sredine koje su mogle primiti velik broj učenika.

Summary

Teodora Shek Brnardić
Croatian Institute of History (Zagreb)

»HELPING SOULS« AS A MISSION: THE ESTABLISHMENT OF THE ZAGREB
JESUIT COLLEGE IN THE CONTEXT OF TRIDENTINE CATHOLICISM

After the Council of Trent the question remained how to implement its decrees in the everyday life of Catholic believers. This endeavor of the Catholic Church, which consisted in the education of the clergy, evangelizing missions and the catechization of the people, is called »Tridentine Catholicism«. The main problem in the Diocese of Zagreb, which was partly occupied by the Ottomans, was a shortage of priests. This is why the council of the Free Royal Borough Gradec in 1601 invited the Jesuits to establish a college. In this paper it will be argued that the Jesuit arrival cannot be explained by the Counter-Reformation, but by the need for pastoral care of the existing Catholic believers.

Keywords: Tridentine Catholicism, Diocese of Zagreb, Jesuit college of Zagreb

Marija Mogorović Crljenko
Sveučilište Jurja Dobrile (Pula)

UTJECAJ TRIDENTSKOG KONCILNA NA BRAČNA PITANJA. POSEBAN OSVRT NA ISTRU

Sažetak

Tridentški je koncil na svojoj dvadeset četvrtoj sjednici 11. studenoga 1563. godine tzv. dekretom Tametsi najavio novu eru u bračnim pitanjima, čime je unio više reda u sklapanje braka. Koncil je donio odredbe o pitanjima koja se tiču dozvole roditelja, obveznih objava i proslave vjenčanja. Ostao je vjeran konsenzualnoj teoriji, odnosno brak su i dalje sklapali mladenci sami, ali pred svećenikom ili župnikom te dva ili tri svjedoka, što je trebalo biti zabilježeno i u posebnim registrima odnosno matičnim knjigama vjenčanih. Na Koncilu se raspravljalo i o ostalim pitanjima vezanim uz brak, primjerice o razvodu od stola i postelje, izvanbračnim spolnim odnosima, konkubinatu, bigamiji, otmicama itd. Odredbe Tridentuskog koncila u vezi s bračnim pitanjima na istarskom su se području počele provoditi odmah nakon donošenja, o čemu svjedoče knjige bračnih procesa, ženidbenih dozvola, konkubinata i otmica Porečke biskupije iz prve polovice 17. st. te mnoge istarske matične knjige vjenčanih, koje su se počele voditi neposredno nakon donošenja spomenutih odredaba.

Ključne riječi: Tridentški koncil, bračna pitanja, Istra, 17. stoljeće

Tridentški je koncil utjecao na niz pitanja i područja ljudskog djelovanja, pa tako i na pitanja vezana uz brak. U radu ćemo pokazati na koja je bračna pitanja Koncil stavio naglasak i što je propisao, koliko je utjecao na situaciju u Istri te koliko su njegove odredbe bile prihvaćene u prvih pola stoljeća nakon donošenja.

Posebno ćemo se osvrnuti na pitanja sklapanja braka, otmica žena, konkubinata te rastava i poništenja brakova o kojima se raspravljalo na Tridentskom koncilu te o kojima su donesene i odredbe. Osim na odredbe Tridentuskog koncila osvrnut ćemo se i na prijetridentsko razdoblje kako bi se zornije prikazale novine koje je Koncil donio. Kao primjer područja na kojem su se primjenjivale odredbe vezane uz bračna pitanja promatrat će se Istra. Naime, u Istri su, posebice na

Summary

Marija Mogorović Crljenko
Juraj Dobrila University (Pula)

THE INFLUENCE OF THE COUNCIL OF TRENT ON QUESTIONS
OF MARRIAGE. THE CASE OF ISTRIA

In its twenty-fourth session on November 11th 1563 the Council of Trent in the so-called Tametsi Decree inaugurated a new era regarding the questions of marriage, by which it brought greater order into the marriage contracts. The Council made stipulations on the parental consent, obligatory readings of the banns and marriage celebrations. It remained true to the consensual theory, that is, marriage was still contracted by the spouses themselves, but it was done in front of a priest or vicar and two or three witnesses, which act had to be noted in special registries, i.e. Registries of Marriage. The Council also discussed other questions relating to marriage, for example the divorce from bed and board, extramarital sexual relations, concubinage, bigamy, kidnappings etc. In the Istrian area the Council of Trent stipulations regarding the questions of marriage started to be enforced immediately after their making, which is documented in the Books of Marital Processes, Marriage Licenses, Concubinages and Kidnappings in the Bishopric of Poreč in the first half of the 17th century, as well as in numerous Istrian Marriage Registries which appeared promptly after the stipulations were made.

Keywords: Council of Trent, matrimonial law, Istria

Maja Rupnik Matasović
Hrvatski institut za povijest (Zagreb)

SVJEDOČANSTVA O ISKORJENJIVANJU PRAZNOVJERJA U HRVATSKOJ U 18. STOLJEĆU PREMA ODLUKAMA TRIDENTSKOG SABORA*

Sažetak

Rad se bavi svjedočanstvima o zatiranju praznovjernih uvjerenja i običaja koja donose crkveni dokumenti iz raznih dijelova Hrvatske, primjerice zapisnici kanonskih vizitacija i zapisnici samostana. Ti dokumenti pružaju informacije o obrazovanju svećenstva i laika, organiziranju misija i kateheze, objavljivanju knjiga te o biskupskim vizitacijama kako bi se obnovilo duhovno i materijalno stanje biskupije. To svjedoči o dalekosežnim posljedicama koje je svojim programom izazvao Tridentski koncil i time »obnovio lice Zemlje«.

Ključne riječi: iskorjenjivanje praznovjerja, Tridentski koncil

Izvori

1825 *In has autem sanctas et salutare observationes si qui abusus irrepererint, eos prorsus aboleri sancta Synodus vehementer cupit, ita ut nullae falsi dogmatis imagines et rudibus periculosi erroris occasionem praebentes statuatur. Quod si aliquando historias et narrationes sacrae Scripturae, cum id indoctae plebi expediet, exprimi et figurari contigerit, doceatur populus, non propterea divinitatem figurari, quasi corporeis oculis conspici, vel coloribus aut figuris exprimi possit. Omnis porro superstitio in Sanctorum invocatione, reliquiarum veneratione et imaginum sacro usu tollatur, omnis turpis quaestus eliminetur, omnis denique lascivia vitetur...*

---

* Rad je nastao u okviru projekta Hrvatske zaklade za znanost br. 4919 »From Protomodernisation to Modernisation of Croatia's School System«.

Summary

Maja Rupnik Matasović
Croatian Institute of History (Zagreb)

TESTIMONIES OF ERADICATION OF SUPERSTITION IN THE 18TH
-CENTURY CROATIA ACCORDING TO THE TRIDENTINE DECREES

This paper focuses on the testimonies of eradication of superstition in the 18th-century Croatia, as recorded in various church documents throughout Croatian lands. These texts tell us about education of priests and people, organizing missions and catecheses, publication of books, regular visitations of bishops to establish the religious and material state of the diocese, etc. All this happened, as will be shown, as a result of the intentions of the Council of Trent.

Keywords: eradication of superstition, Council of Trent

Anđela Frančić
Filozofski fakultet (Zagreb)

HRVATSKA ANTROPONIMIJA POSLIJE TRIDENTSKOGA KONCILA

Sažetak

Polazeći od zaključaka Tridentskoga koncila koji se odnose na obvezatnost vođenja matičnih knjiga te na nadijevanje svetačkih osobnih imena kršćenicima, u radu se na osnovi antroponimijske građe što je sadržavaju matične knjige rođenih poslije tridentskoga razdoblja prikazuje stanje u hrvatskoj antroponimiji – prva masovna pojava prezimena te izrazita dominacija svetačkih imena. Pokazuje se velik utjecaj tridentskih zaključaka na oblikovanje hrvatske antroponimije – i one u stoljećima koja slijede neposredno poslije Tridenta, ali i na današnji osobnoimenski repertoar koji je (unatoč prodoru novih, hrvatskoj tradiciji stranih, osobnih imena) i dalje prepoznatljiv po velikome udjelu svetačkih imena različite tvorbene strukture.

Ključne riječi: Tridentski koncil, antroponimija, osobno ime, prezime

Uvod

Imena su svjedoci vremena u kojemu nastaju. Ona su zrcalo svekolike (materijalne i duhovne) kulture svojih nadjevatelja kojima, kao društveni imperativ, služe za orijentaciju u prostoru te za komunikaciju s okolinom. Iz imenskoga se izraza iščitavaju jezične značajke vremena u kojemu su imena oblikovana, a iz doimenskoga sadržaja izvanjezične okolnosti koje su rezultirale izborom danoga imena. Imena su sastavnicom leksičke ukupnosti jezika, ali po mnogočemu različita od ostaloga, neimenskoga, leksika. Ona su jezični znakovi *sui generis*, poseban, samosvojan podsustav leksičkoga sustava. I kada su izrazom gotovo istovjetna s apelativnom (neimenskom) riječi (npr. osobno ime *Dunja*, prezime *Kovač*, ojkonom *Dubrava*), ona nisu apelativi; i kada im je lik obilježen dijalektnim značajkama (npr. osobno ime *Jaga*, prezime *Črep*, ojkonom *Nedelišće*), ona nisu dijalektizmi; i kada su unesena u hrvatski imenski sustav iz stranoga antroponimikona sa strano-

ishodišno istoga imena), a dotada kudikamo mnogobrojnija narodna imena svoje se na polje neslužbene uporabe te se znatan dio njih s vremenom gasi. Obveza vođenja matičnih knjiga izravan je poticaj masovnoj pojavi prezimena – dobivaju ih svi, bez obzira na stalešku pripadnost, spol i mjesto življenja.

Unatoč željom za originalnošću potaknutoj pojavnosti novih imena (nerijetko i pomodnih, koja narušavaju hrvatske jezične zakonitosti i guše vjekovnu tradiciju imenovanja), svetačka imena (u izboru čijega lika također ima pomodnosti, npr. *Maria, Monica, Carla, Ciara, Tony*) i dalje su prepoznatljiva konstanta hrvatskoga imenika. Iako je Zakonom o osobnom imenu nadjevateljima dana velika sloboda u izboru osobnoga imena,³⁵ svetačka su imena i dalje prepoznatljiv biljeg hrvatskoga osobnoimenskog sustava. Zakonom dopuštena sloboda u izboru osobnoga imena jest odgovornost. Sloboda bez odgovornosti rezultira kaosom. Protiv kaosa u hrvatskome imeniku možemo se boriti sviješću o snazi i važnosti poruke iskazane osobnim imenom te vođeni tom sviješću, imenima – i svetačkim i narodnim – svjedočiti svoj odnos prema svojoj, hrvatskoj imenskoj baštini.

Summary

Andela Frančić

Faculty of Humanities and Social Sciences (Zagreb)

CROATIAN ANTHROPNYMY AFTER THE COUNCIL OF TRIDENT

The paper starts with the conclusions of the Council of Trident (1545–1563). After the Council the keeping of records of births, marriages and deaths was obligatory, as well as giving saints' names as baptismal names. These conclusions of the Council of Trident strongly influenced the Croatian anthroponymy of the centuries immediately after the Council of Trident. As a consequence, the Croatian personal name inventory of the present times, still contains many saints' names of different structure and word-formation despite the influx of new, to the Croatian tradition foreign, personal names.

Keywords: Council of Trident, anthroponymy, personal name, family name

---

35 Zakon o osobnom imenu, *Narodne novine* 118/12, <http://www.zakon.hr/z/43/Zakon-o-osobnom-imenu> (18. rujna 2013).